

Interjú Sas Józseffel és Sándor Györggyel

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 550 Ft

2010. január / XXII. évfolyam I. szám

szombat

**Novák Attila:
A Mazsihisz-rendszer
válságáról**

**Gadó János:
Gazdagodó, fogyatkozó
zsidóság**

**Elie Wiesel:
A bolond Mose**

**Hogy
állítsuk meg?
Arturo Ui Pesten**

szombat

2010 január
5770 tévét-svát

•
A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár János-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztőségi titkár)

Fritz Éva

Pári Mirella (terjesztés)

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton,
Csőke Zoltán, Panyi Szabolcs,
Pályi Márk, Vári György,
Várnai Pál

•
A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarországi
Ronald S. Lauder Alapítvány
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

•
A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.

•
Terjeszti a LAPKER Rt.

•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
2009. november 16-án.

A címlapon Kerekes Éva, az
Örkény István Színház művésze
Fotó: Éder Vera

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.

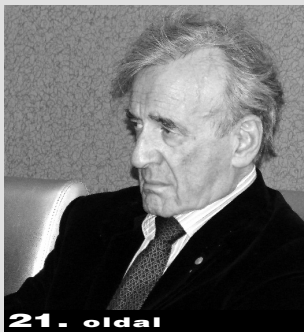
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Mackensen Kft.

5. oldal

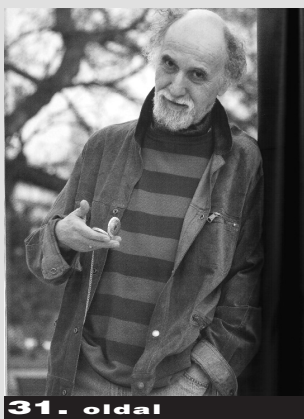
21. oldal

25. oldal

28. oldal

31. oldal

ÁLLÁSPONT

4 Gadó János

Palesztin területek:

Ketyeg a demográfiai bomba?

HAZAI DOLGAINK

5 Novák Attila

A Mazsihisz-rendszer válsága

9 Gazdagodó,

fogyatkozó zsidóság II.

(Gadó János)

12 **Az utolsó tokaji zsidó**

(Szántó T. Gábor)

13 **Éva néni**

(Fritz Imréné 1938-2009)

TÖRTÉNELEM

14 Gadó János

Marránusok a Naphegyen

II. rész

18 Laczó Ferenc

**Politikai nézőpontok és
a magyar zsidó történelem
elbeszélései**

KULTÚRA

21 Elie Wiesel

A bolond Mose

25 **Hogy állítsuk meg?**

(Szántó T. Gábor)

27 **Csipetnyi bulvár**

(Menyhért Anna)

28 **„A kabaré ne legyen
részhajló”**

Sas Józseffel beszélget Várnai Pál

31 **„Gondolkodom,
tehát még vagyok”**

Sándor Györggyel beszélget Várnai Pál

PALESZTIN TERÜLETEK

Ketyeg a demográfiai bomba?

Izraellel kapcsolatban igen gyakran hangzanak el apokaliptikus jóslatok. Ezek egyike demográfiai természetű: eszerint az arab lakosság népszaporulata az Izrael által ellenőrzött területeken jóval nagyobb, mint a zsidóké. Ezért, ha nem sikerül belátható időn belül a független palesztin államot létrehozni, akkor – úgymond – Izrael az apartheid Dél-Afrikához hasonló helyzetbe kerülhet: egy zsidó kisebbség fogja uralma alatt tartani az arab többséget. Ez az érvelés két ponton sántít: az egyik demográfiai, a másik politikai.

A statisztikák tanúsága szerint 1993 óta a Jordántól nyugatra (tehát Izraelben és a Nyugati Parton) a két népcsoport arányai nem változtak. A lakosság 67 százaléka zsidó és 33 százaléka arab. Yoram Ettinger demográfus a következő trendekre hívja föl a figyelmet:

– Az Izraeli Statisztikai Hivatal szerint 1995 óta a zsidó lakosság körében a születések száma jelentősen megemelkedett. Míg 1995-ben 80.400 gyerek látott napvilágot, addig 2008-ban 117 ezer – miközben az állam csökkentette a szociális támogatásokat! Az izraeli arab lakosság éves születési száma ugyanezen időszakban évi 39 ezer körül stabilizálódott.

– A zsidó demográfiai arányok javulását elsősorban nem a (köztudottan sok gyereket vállaló) ultra-ortodox népesség javára írhatjuk. Náluk jelentősebb a nem vallásos népesség mutatóinak javulása. A volt szovjet köztársaságokból bevándorolt zsidók érkezésük idején az orosz demográfiai normákat követték: egy családnak átlago-

san egy gyereke volt. Ugyanez a népcsoport ma már átlagosan 2-3 gyereket vállal családonként. Az izraeli fiatal felső-középosztály tagjai (a yuppie-k) pedig erősen eltérnek európai társaiktól: míg az óvilágban 1-2 gyerek a jellemző családonként, Izraelben 3-4.

– Az izraeli arab lakosságon belül ugyanekkor csökkent a születések száma – ami nem meglepő, tekintve a népesség e csoportjának felemelkedését, integrálódását az izraeli társadalomba, közeledését az izraeli életszínvonalhoz. 1969-ben egy izraeli arab asszony átlagosan hat (!) gyerekkel többet szült, mint egy zsidó. Mára ez a statisztikai különbség 0.7-re csökkent.

– A Nyugati Parton egy palesztin családban átlagosan négy gyerek születik és a trend lefelé halad. (Ugyanez a trend érvényesül egyébként minden iszlám országban – Afganisztán és Jemen kivételével. Jordánia: 3; Irán: 1.7; Egyiptom: 2.5; Szíria: 3.5.)

– A palesztin lakosság növekedését mérsékli a folyamatos kivándorlás és az urbanizáció. 1967-ben a Területeken az arab lakosság 70 százaléka vidéki népességnek számított, míg ma a lakosság 70 százaléka városokban él. A városi életmóddal (Gáza és a menekülttáborok nem tartoznak ide) általában együtt jár a jobb infrastruktúra, az átlagéletkor növekedése és a családtervezés.

– A palesztin demográfiai mutatók általában kevésbé „meredek”, mint azt a Palesztin Statisztikai Hivatal adatai állítják. Utóbbiak nem népszámláláson, hanem extrapoláción alapulnak. A valóságnál nagyobb szaporodási rátával dolgoznak (a Világbank 2006-os jelentése szerint Gázában és a Nyugati Parton a

valóságnál 32 százalékkal magasabb születési adatokat tüntettek föl), nem számítják le az emigráció népességvesztését, a kelet-jeruzsálemi arabokat pedig kétszer veszik számításba: egyszer izraeli arabként, egyszer pedig palesztinként. A hivatalos palesztin adatokkal szemben így az izraeli becslések egymillió fővel kevesebbet állapítanak meg. 3.5 millió helyett valójában 2.5 millió palesztin él a Területeken: másfélmillió a Nyugati Parton, egymillió Gázában.

A fentiek cáfolják az izraeli ügyekben gyakran hallható apokaliptikus jóslatokat, mely szerint 2015-re (vagy 2020-ra, 2030-ra, stb.) a zsidók kisebbségbe kerülnek a Jordán és a Földközi tenger között és (jobbik esetben) vége az izraeli demokráciának.

A cáfolat másik része politikai jellegű. Noha a demográfiai apokalipszis nem áll a küszöbön, kétségtelen, hogy a palesztin lakosság növekedési rátája az arab világban a legmagasabb. A demográfia itt elsőrangú politikai ügy volt és az is marad. A Jasszer Arafatnak tulajdonított mondás („A palesztinok legjobb fegyvere a palesztin anyák méhe”) ma sem vesztette el érvényességét. Ezt a folyamatot erősítik a palesztinok nagyvonalú nyugati szponzorai is, akik támogatják az óvodákat és az iskolákat, de munkahely-teremtéssel, gazdasági felemelkedéssel már korántsem foglalkoznak olyan lelkesen. Ekképp egyaránt gondoskodnak a palesztin lakosság növekedéséről és jövőbeli kilátástalanságáról.

Ám mindezek a problémák az izraeli demokráciát nem fogják befolyásolni. A palesztin lakosság ugyanis az izraeli politikai rendszeren kívül él. (Leszámítva azokat a tízezreket, akik házasság révén nyertek izraeli állampolgárságot.) Gázában és a Nyugati Parton egyaránt saját intézményeikbe küldenek képviselőket.

selőket a palesztinok (feltéve, ha tartanak választást), nem a Kneszetbe. Palesztin állam ugyan nincs, de Palesztin Autonómia van (jelenleg kettő is), amelyek közigazgatása az izraelitől teljesen külön áll. Így bármiképp is alakul a palesztin lakosság létszáma, az nem fogja az izraeli demokráciát fenyegetni.

Vannak ugyanakkor olyan területek, ahol a demográfia kényes politikai ügy. Galileában (Észak-Izrael) egyes körzetekben nagyjából fele-fele zsidó, illetve arab lakosság aránya. Boldogabb vidékeken (Svájc) az ilyen helyzet nem okoz gondot, de Közép-Európában jól tudjuk, hogy amíg ennek kezelésére nem alakult ki a politikai kultúra, a feszültség mindig jelen van. A második Intifáda kitörésekor (2000) Galileában is forrongott az arab lakosság, számos helyen került sor összecsapásokra.

Ennél sokkal súlyosabb a helyzet a Nyugati Parton, ahol a másfélmillió palesztin között mintegy 270 ezer zsidó telepese él. Utóbbiak létszáma az elmúlt tizenkét évben több mint duplájára nőtt, ami az izraeli növekedési rátának több mint háromszorosa! Az alapvetően vallásos és nacionalista hangoltságú telepések ma már „lépést tartanak” az ottani palesztinokkal demográfiai téren. A két nép együttélése ezen a területen megoldatlan, mint két ellenséges tábor, néznek egymással farkasszemet. Külön probléma Kelet-Jeruzsálem, melyet minden izraeli kormány a főváros részének tekint, és eszé ágában sincs azt – nyugati minősítés szerint – „településnek” tekinteni.

A legsúlyosabb a helyzet Gázában, ahol a népszaporulat még a Nyugati Parténál is magasabb. A Hamasz fojtogató hatalmában gazdasági kibontakozásnak (aminek öröndetes jelei a Nyugati Parton világosan láthatók az Intifáda elülte óta) itt nyoma sincs. A lakosság legfontosabb jövedelem-forrását a nyugati segélyek jelentik. A nyomor, a kilátástalanság és így a szélsőséges hangulat bővített újratermeléséről a Hamasz gondoskodik. Az izraeli demokráciára mindennek nem lesz hatása, de a (nem létező) palesztin demokráciára annál inkább. És a szélsőségesek térnyerését végül Izrael fogja megszenvedni.

Gadi Jóna

NOVÁK ATTILA

A Mazsihisz-rendszer válsága

Nem igazán szoktam a zsidó hivatalosság belső ügyeiről írni, aztán meg közel két évig az egyik legnagyobb zsidó szervezet (MCSZ) elnöke voltam s úgy éreztem, nem

szabad kritizálnom azt a testületet, mely az általam vezetettnek fő anyagi támogatója, stratégiai partnere, ráadásul magam is súlyos felelősséget éreztem a zsidó közélet ezen szegmenséért. Hiszem, jól tettem, hogy nem bíráltam, de most, hogy a felelősség terhe immár nem az én vállamon nyugszik, megszólalok. Főleg azért, mert ordítóan nagyok a gondok és a Hitközség úgy viselkedik, mint a süllyedő Titanic hajón az utolsó pillanatig játszó zenekar.

A Mazsihisz imázsa katasztrofális: annyira polarizálta a zsidó társadalmat, hogy sokan *ab ovo elutasítanak mindent és mindenkit*, aminek bármennyű köze van a Hitközséghez s ennek komoly és megalapozott okai vannak. A külső társadalomban sincs jó imázsa a Mazsihisznek, sokan a szocialista kormánnyal való kritikátlan együttmenetelést és a hivatalos antiszizmus politikai játszmájának mestereit látják benne, nem egy tiszteletben álló zsidó testületet és a zsidó önkormányzatiság szervét. Ebben a helyzetben tudott előrenyomulni az intranzigensen ultraortodox Chabad mozgalom, amiben – az asszimiláció előrehaladtával – sokan tévesen az „igazi zsidóság” megtestesülését látják s ez maga is elősegíti a téves optika kialakulását.

Persze semmi sem fekete-fehér, a

Mazsihiszben mint szervezetben – munkavállalóként, de még a Rabbitestületben és a vezetőségben is – számos becsületes és szimpatikus ember is dolgozik. A probléma a struktúrában és a vezetési módszerekben, illetve – tágabban – abban a perspektívátalanságban és gondolat

talanságban van, mely a Hitközségre *mint testületre* jellemző, s amely mindenre és mindenkire ráveti az árnyékát, olyanokra is, akik amúgy azt nem érdemelnék meg.

ERÓZIÓ

A Mazsihisz leépülési folyamata nem most indult meg. A nemzedékek romlása az elmúlt évtizedekben folyamatos volt, a zsidók szélesebb közösségével már régen elvesztette a kapcsolatát, ezért komoly felelősség terheli. A zsidó értelmiségieket azért nem említem, mert nekik alig van kapcsolatuk a Hitközséggel, ami nemcsak a Mazsihisz hibája, hanem a zsidó közösségi életet, annak problémáit *túl partikulárisnak és szűkkeblűnek tartó, a zsidó szervezeti élettől ab ovo idegenkedő zsidóké is*. A Holokauszt, majd a kommunista diktatúra, a zsidó szervezeti élet erőszakos homogenizálása, a zsidók körében egyébként is jelentős elvilágiasodás mind-mind rányomta a bélyegét a magát vallási alapon definiáló Hitközségre, melynek fő humán bázisa mégiscsak Budapesten, a Vészkorszak előtt is asszimilált zsidó központban van.

A rendszerváltás amúgy nem indult reménytelenül, hiszen az 1991-ben a MIOK-ból megalakult Mazsihisz leg-

alábbis a nevében szakított az „izraelita” múlttal és a centralizáltsággal, hogy zsidó és demokratikus lehessen. Ám ma már látjuk, hogy mindezek ellenére nem sikerült túllépnie a szűkkeblű felekezeti képviseleti intézmény határain, és nem is vált sokkal demokratikusabbá, annak ellenére, hogy ténylegesen hordozza az önkormányzatiság elemeit. A színvonal-romlás amúgy – legalábbis, ha történelmi perspektívában nézzük – látványos és meredek. Goldzieher Ignác, a nagy orientalista, aki pénzügyi problémái miatt mintegy harminc évig a Pesti Izraelita Hitközség titkáráként dolgozott (1905-ben vált meg hivatalától), buzgón korholta főnökei, főleg Wahrmann Mór elnök műveletlenségét (aki mégiscsak egy rabbi unokája volt!), merthogy a PIH élén általában a tudományokban nem annyira jártas, ám ügyes, jó módú, és nem éppen simamodorú üzletemberek álltak. Mit szólna ma Goldzieher a Hitközség belső állapotaihoz, emberei színvonalához, a zsidó közösségen belüli és a nagyobb társadalomban betöltött presztízshöz? Költői a kérdés.

A Mazsihisz fő problémája abban áll, hogy – azon kívül, hogy üzemelteti a zsidó élet fenntartásához elengedhetetlenül fontos és szükséges infrastruktúrát (óvoda, iskola, rituális konyha, temető, szociális ellátórendszer, stb.) – *a saját vállalatát nem teljesíti, nem felel meg annak a célkitűzésnek, amelyet pedig oly büszkén hirdet, hogy képviseli (nem csak megjeleníti) a magyarországi zsidókat.* („Ellátja a zsidósággal kapcsolatos képviseleti feladatok központi koordinálását...”; Alapszabály, Első rész 3. § (2) c). Ez a reprezentáció több szempontból is megbicsaklik. A Hitközség hivatalosan tartja magát ahhoz az elképzeléshez, hogy a zsidóság vallásfelekezet, ám ennek szűkörű értelmezését képviseli. Ebben sem a reform-zsidók, sem a Chabad Lubavics ortodoxai nem kapnak helyet, csak a neológia (mely kifejezés amúgy nem is szerepel az Alapszabályban), ez a 19. századi magyarországi unikum, míg a hagyományos magyar (főleg budapesti) ortodoxia (erősen haszidellenes hagyományok-

kal és litvis szimpátiákkal) autonóm tagozatként működik. Ám a Mazsihisz nem fogadta be kebelébe a rendszerváltás után megjelent reformmozgalmat és az ultraortodox Chabad Lubavicsot sem, pedig mind a két csoport kinyilvánította ezt az akaratát. A rendszerváltás után megjelent reform-mozgalom esetében még a Sulchán Áruchra való hivatkozás (formálisan) elegendőnek bizonyult a visszautasításhoz, de az ultra-ortodox Chabad-Lubavicsot ilyen indokkal nem lehetett kikoszarzni.

A STRATÉGIA HIÁNYA

Ugyanakkor a Mazsihisz – ha a befogadás megtörtént volna – sok mai gondnak elejét tudta volna venni. Egyáltalán: *a magyarországi zsidó élet szervezeti centruma a Mazsihisztől átkerült volna egy ernyőszervezetbe, melyben a Hitközség csak az egyik aktor (bár ettől pozíciója akár nagyon erős is maradhatott volna). Nem állt volna elő az a helyzet, hogy a magyarországi zsidó élet belső döntéseiből és pénzügyi forrásaiból a Mazsihiszen kívüli zsidó szervezetek ki vannak zárva. Ugyan a lojálisabbak igényeit kielégíti a Hitközség által dominált Mazsók, ám a kapu előtt időnként ott toporzékol sok joggal dühös és frusztrált szervezet.* A generációváltás sem old meg semmit sem, mert a fiatalabb nemzedékben már feltűntek a Mazsihisz (és a magyar belpolitika) negatív vonásai által szocializált, annak hatalmi technikáit kihasználóan űző, a zsidó közösség ügyeit a saját személyi-hatalmi ambícióknak alávető vezetők, akikkel semmit sem nyer a zsidóság.

A Hitközségnek *semmilyen stratégiai elképzelése nincsen arról, mit kezdjen abban a politikai helyzetben, amelyben (valószínűleg hosszabb ideig) jobboldali kormánya lesz az országnak, és ahol lobbijereje kevésbé érvényesülhet.* Leszögezném, nem az a baj, hogy kapcsolatban állnak politikai pártokkal, hiszen ez elkerülhetetlen, különösen, ha egy adott politikai erő kormánypárt. *Ugyanakkor minden nagy politikai erőtől (a radikális jobb- és baloldalt leszámítva) egyforma távolságot kellett volna*

tartania, ami – finoman szólva – nem történt meg. A szocialistákkal remekül kiismerik magukat (Suchman Tamás, a Miniszterelnöki Hivatal szocialista politikai államtitkára korábban a Mazsihisz alelnöke volt), az ügyvezető igazgatót, nem tudni miért, de 2002 óta a szociálliberális kormány több alkalommal is állami kitüntetésben részesítette.

A Mazsihisz próbálkozik azért a – közvélemény-kutatási adatok szerint közel kétharmadon álló – jobboldallal is kapcsolatokat építeni. Ad hoc gesztusokat tesznek. Így például a sokáig Izraelben élt Szabó György fideszes önkormányzati képviselő cikkei, vagy Schmidt Mária, a Terror Háza Múzeum főigazgatójával készült interjú megjelenik a szervezet (egyébként nem kézivezérelt) honlapján, ami egyáltalán nem baj, de hirtelensége inkább a belpolitikai realitástól való ijedelmet tükrözi, nem átgondolt törekvést, hogy nem csak a baloldallal, hanem a jobboldallal is dialógusban álljon a Hitközség.

Mivel a Chabad Lubavics – látva a Síp utca kiemelten jó kapcsolatát a szocialistákkal – a Fidesszel alakított ki rendkívülien jó nexust, ezért nem lesz könnyű dolga a Hitközség vezetőinek, hogyha az új kormánnyal kell majd a pénzmegosztásról tárgyalniuk. A lubavicsiak egyébként nem tesznek mást, mint a magyar zsidó közjogi helyzetet definiáló állami politikát, mely a Mazsihiszt (mint történelmi egyházat) tartja az állam fő zsidó partnerének – akarják megváltoztatni. Ugyanazt teszik tehát, mint a Mazsihisz, csak a politikai paletta másik térfelén lévő erővel, a minden bizonnyal kormányra kerülő jobboldal segítségével akarják a saját javukat elősegíteni, minden bizonnyal azért, hogy az államtól a Hitközségnek mint zsidó „történelmi egyháznak” juttatott forrásokból részesüljenek s ezzel megváltoztassák a zsidóságon belüli status quot.

A helyzetnek nem örülök, mert – a zsidóságért amúgy rendkívül sokat tevő, aktív – Chabad intranzigens ortodoxiája és centralizáltsága nem felel meg a magyar zsidóság többsége által vallott értékeknek (még a szervezeti zsidóságban élőknek sem), s poli-

tikai alapon történő forráshoz juttatása ugyanúgy nem lenne igazságos, mint a mostani helyzet fenntartása. (A zsidóságnak mint történelmi egyháznak juttatott éves összegekről van szó.) A Chabadnak, csakúgy mint az összes zsidó szervezetnek, létszámával és feladataival arányos költségvetési támogatásban kellene részesülnie, melyet azonban az összes zsidó szervezetet (így a Chabadot is) magában foglaló ernyőszervezetnek demokratikus alapon kellene elosztania, és nem az államnak – az eddigi szokásjog alapján.

AZ „ANTISZEMITIZMUS ELLENI HARC”

A Hitközség egyáltalán nem foglalkozik az antiszemitizmus elleni küzdelemmel, legalábbis olyannal nem, mely túlmenne a politikai motivációjú odamondogatáson, vagy pedig azon a politikai szerepen, melyet vezetői régóta felvállalnak: csatlakoznak a szocialisták egy-egy antifasiszta akciójához, gyűléséhez, vezetők olykor antifasiszta beszédeket mondanak. A cikkcakkos politikára jó példa, hogyan kezelték Semjén Zsoltot, a KDNP parlamenti frakcióvezetőjét. A

ki, hogy nincs igazán átgondolt politikai stratégiája és taktikája a Hitközségnek, elemi indulatok és a hirtelen alkalmazkodás egyaránt és egyformán motiválják. Támogatták a holokauszt-tagadás büntethetőségéről szóló szocialista törvényjavaslatot, csak abba nem gondoltak bele, hogyan lehet egy ilyen törvényt betartatni egy olyan országban, ahol más, már elfogadott jogszabályokat sem tarta(t)nak be.

zik azzal, hogy a zsidó közösségen belül és kívül – proaktív módon – tegye magát ismertté, s hogy általában antiszemitizmus és antiszemiták elleni jogsegélyszolgálatot lásson el. Ugyanígy nincsenek a Hitközségnek antiszemitizmust monitorozó kutatói, vagy akár ezzel foglalkozó honlapja sem (bár csekély összegekkel támogat ilyen kezdeményezéseket). Az egész magyarországi antiszemitiz-

Szavaznak
a Zsidó Kongresszuson

Zoltai, Feldmájer
(Fotók: Panyi Szabolcs)

Hitközség ügyvezetője Semjén ominózus parlamenti beszédére hivatkozva (mely véleményem szerint egyáltalán nem volt antiszemita) azt nyilatkozta 2007 szeptemberében, hogy a KDNP-s politikusnak el kell tűnnie a „politika színteréről, a parlamentből.” Egy év sem telt el, s 2008. augusztus 3-án már a jövő egyházpolitikájáról tárgyaltak egymással. Ebből az derül

Ám az antiszemitizmus nem pusztán nagypolitika és deklarációk ügye, hanem rengeteg egyéni eset is van, mellyel foglalkozni kellene. A Mazsihisznek ugyan van Jogi Irodája, de nem foglalkozik a konkrét antiszemita sérelmekkel (legalábbis nem ismerünk ilyen nyilvánosságra került esetet), tehát *nem foglalkozik zsidó érdekvédelemmel*. Meg sem próbálko-

mus és gyűlöletbeszéd témája kizárólag a belső identitás megerősítésére szolgál, illetve olykor kamarillapolitika keretében „foglalkozik” vele a Mazsihisz.

A Hitközség arra is alkalmatlannak tűnik, hogy a modern nyilvánosságban szerepet játsszon. Míg a magyar zsidó hagyományoktól távolabbi Chabad Lubavics teljes vertikumú modern médiarendszert tart fenn, a Mazsihisznek arra futotta – s már ez is előrelépés –, hogy megújítsa amúgy nem kézivezérelt honlapját. Ezért a Hitközség kevésbé is látszik a nyilvánosságban, nincs sajtóosztálya vagy médiával foglalkozó nívós szakemberei. Kiválóan jellemzi a helyzetet az, hogy abban az országban, ahol számos zsidó (identitású/származású) és kiválóan felkészült, nyelveket beszélő újságíró van, a Hitközség sajtóreferensi posztját sokáig egy olyan személy töltötte be, akinek nem volt komoly múltja a sajtómunkások között, ám a Magyar Hírlap

publicistája és az Echo TV egyik műsorának vezetője lett a közelmúltban, s a Széles-birodalomban elkezdett pályája idején még a Bzsh vagy a Mazsihisz munkatársa volt. Nem tudni, miért töltötte be ezt a pozíciót (talán az ügyvezető igazgató tudna erről bővebb felvilágosítást adni), de a Hitközség és a zsidóság szempontjából legalábbis visszás volt a helyzet.

A SULCHÁN ÁRUCH, MINT ETALON?

A Hitközségnek más ügyekben sincsen stratégiai elképzelése. Például a zsidó demográfiai helyzettel kapcsolatban, hiszen a zsidó népesség tekintélyes része vegyesházasságból jött vagy abban él, ugyanakkor kötődik, vagy legalább is kötődni akar a zsidósághoz, de nem feltétlenül a zsinagógán keresztül.

Annak sem találták meg a módját, hogy korrekt és tiszta viszonyokat teremtsenek a zsidó vallásra való áttérés terén. Hivatalosan ragaszkodnak a Sulchán Áruchra etalonként hivatkozó alapszabályához: csak olyan hitközségeket fogadnak be, mely *„kinyilvánítja, hogy a Sulchan Aruch szabályait követő személyek közössége és ezen szabályok szerint működik”* (Alapszabály. Második rész, I. fejezet 6.§ 1/a). Ez nem felel meg a mai budapesti zsidóság értékvilágának, de még a neológia gyakorlatának sem. Hiába a kiskapu, mely nem az egyén, hanem a közösség hitvallását teszi kötelezővé a Sulchán Áruch mellett – a Hitközség és szintén e kódex alapján álló Rabbitestülete (IV. Fejezet, 22. §) 19. századi formákhoz ragaszkodik, miközben az élet rég elment mellette. Ráadásul az erősen ultraortodox befolyás alatt álló izraeli belügyminisztérium nem ismeri el a betérítéseit. Amikor a fiatal rabbikból álló konzervatív csoport megpróbálkozott tiszta és átlátható viszonyokat teremti e téren, visszaközörsítésre kényszerítették őket.

Természetesen e cikk szerzője lenne az utolsó, aki azt állítaná, hogy a *halachikus megfontolásokat ki kellene iktatni a Mazsihisz életéből*, vagy hogy a zsidó hagyomány (annak összes formája) ne lenne fontos. De 2009-ben az a minimum, hogy ne va-

lamiféle vágyott (és elmúlt) tradicionális közösségből, hanem a mai, modern és többdimenziós valóságunkból (és a fejlődő, változó halachikus tradícióból) induljanak ki a Hitközség világi és vallási vezetői. A XVI. században keletkezett Sulchán Áruch mintaként való felhozása s egyébként is az inkább az ortodoxiához való vonzódás a vallási kérdésekben (miközben az ortodoxia nem tartja eléggé „zsidónak” a neológiát) még inkább növeli a feszültséget a való élettel, és teszi pusztá mimikrivé a neológia vallási életét, ahol inkább nagyfokú őszinteségre és a különféle áramlatok befogadására lenne szükség.

Nagyon problémás a Hitközség és a többi zsidó szervezet viszonya. A Mazsihisz 2008-ban létrehozta a számos zsidó szervezetet magában foglaló Magyar Zsidó Kongresszust (ennek tagja az MCSZ és számos tagszervezete is), de a Kongresszusnak sem hatalmi jogköröket, sem pénzforrást nem adott. Működése így nem a nyitás egyik jele, hanem éppen ellenkezőleg, a Hitközség kísérlete, hogy a

külvilág számára prezentálja: a Kongresszusban résztvevő szervezetek a Mazsihisz szövetségi rendszerébe tartoznak.

A Hitközség válsága nagyon mély, belső ellentmondásokkal teli, A környezet változásaira való reagálás hiánya, a mozdulatlanság és a kontraszelektáció mára erodálták a szervezetet. A poszt-Zoltai-korszakban valószínűleg komoly hatalmi harcok is várhatók, trónkövetelők lesznek, s ezek önmagukban is széttzilálhatják a Mazsihiszt. Már csak ezért is érdekesebb lett volna időben megosztani a hatalmat, az ezzel járó jogkörökkel és pénzforrásokkal együtt, s nem megvárni, amíg a Mazsihiszen kívüli erők diktálják az iramot. Azt hiszem, most már késő, hiszen szűklátókörű és nemtörődöm vezetőinek (tisztelet a kivételnek!) akarata találkozott a Holokauszt után megfogyatkozott és kontraszelektálódott – főleg budapesti – zsidóság gyengeségével, demokrácia iránti bizalmatlanságával, széthúzásával. A vesztes pedig a magyar zsidóság lesz, nem más.

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes éves
előfizetési díj 15 500 forint
Megrendelhető
a szerkesztőségben, telefon:
210-5149, fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

SZERETNÉNK ÖNT IS
OLVASÓINK TÁBORÁBAN ÜDVÖZÖLNI.

SZERZŐINK A TÉNYFELTÁRÓ ÚJSÁGÍRÁS,
A KORTÁRS IRODALOM, PUBLICISZTIKA
ÉS GRAFIKA ÉLVONALBELI KÉPVISELŐI.
PÉNTEKENKÉNT KERESSE A HÍRLAPÁRUSOKNÁL
VAGY FIZESSEN ELŐ AZ **ÉS**-RE!

Gazdagodó, fogyatkozó zsidóság II.

Egy évvel ezelőtt ugyanezt a címet adtam az 1 százalékos felajánlásokat elemző írásomnak. Jobbat most sem tudok, mert az abban leírt tendenciák folytatódnak: egyre több a zsidó felekezet, egyre kevesebb, viszont egyre módosabb a zsidó felajánló.

Az APEH nyilvánosságra hozott adatai alapján az Index közölt részletes elemzést.* Az adatok alapján néhány tendencia felvázolható. A három nagy keresztény egyház (katolikus, református, evangélikus) felajánlóinak száma néhány százalékkal csökkent, viszont a felajánlott összeg valamelyest nőtt – a

válság talán a szerényebb jövedelműeket sújtotta, s ők, mint immár jövedelem nélküliek, nem tudtak felajánlást tenni. E három egyház híveinek egy főre jutó átlagos felajánlása igen szerény, az Index számításai szerint rendre a 89., a 83., ill. a 64. helyet foglalják el az összes felekezet rangsorában.

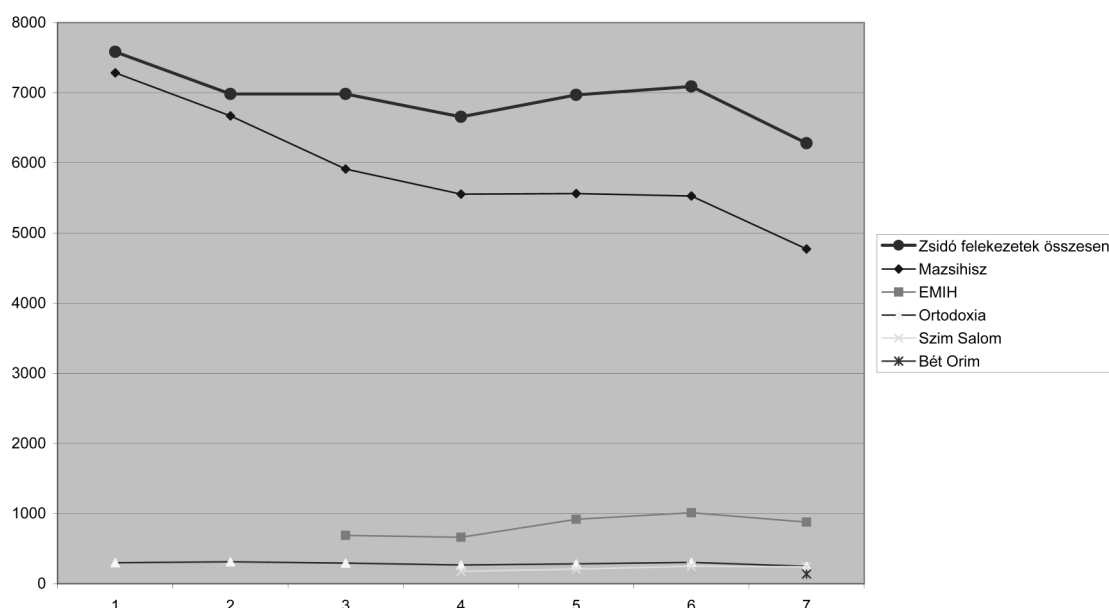
A válság ellenére is tovább nőnek viszont a történelminek nem mondható, ám igen dinamikus felekezetek adatai. A Hit Gyülekezete, a Krisnások, a Gyémánt Út vagy a Tan Kapuja Egyház (mindkettő buddhista) nemcsak felajánlóik számát növelték sikeresen, hanem az egy főre jutó felajánlás nagyságát is. A kisebb felekezetek közül hasonlóan jól teljesített a („történelmi” kategóriába sorolható) baptista illetve unitárius egyház is. Ezek a kisebb, de a nagyokat egyre erősebben szorongató felekezetek módosabb támogatói körre támaszkodhatnak: a buddhisták vagy a krisnások támogatói átlagosan mintegy 100 ezer forint-

tal többet adóznak, mint a három nagy. Kivétel a Hit Gyülekezete, ahol a támogatói kör kimondottan szerény jövedelmű: a felajánlott átlagosan 3502 forint nem sokkal több, mint a katolikusok átlagának a fele.

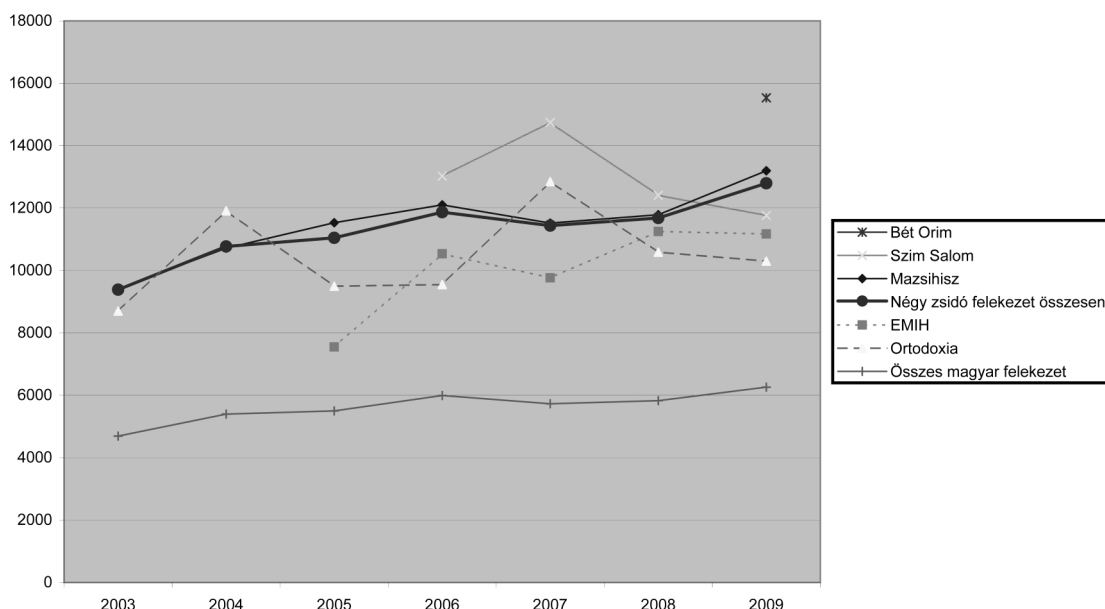
Ha tekintetünket ezek után a zsidó közösségre vetjük, ott is megtalálhatjuk a régi „nagyokat” (Mazsihisz, Ortodoxia) és az újonnan belépő fiatalokat (EMIH, Szim Salom) de a kép itt lehangolóbb. A Mazsihisz támogatóinak száma egyértelműen csökkenő tendenciát mutat, de amit a Mazsihisz elveszít, azt az újonnan belépők nem nyerik meg. (Ezt egy évvel korábban is megállapítottam.) Míg az összes magyar egyházat tekintve 2003-hoz képest 122 százalékra nőtt a felajánlók száma, addig a zsidó felekezeteknél 83 százalékra csökkent.

Még a felajánlott összeg is visszaesett valamelyest a tavalyihoz képest, holott eddig az töretlenül nőtt. Csak az

A felajánlók számának változása

Az egy főre jutó felajánlás változása

egy főre jutó felajánlás növekszik rendületlenül: ez a 2003-as adatnak már 136 százaléka (12 795 forint). A hasonló magyar átlag is dinamikusan nőtt (133 százalékkal), ám az átlagos magyar felajánló 6260 forintot juttat egyházának, ami a zsidók átlagának kevesebb, mint fele. Ezen adatok szerint tehát a magyar zsidók átlagjövedelme, a magyar átlagjövedelemnek

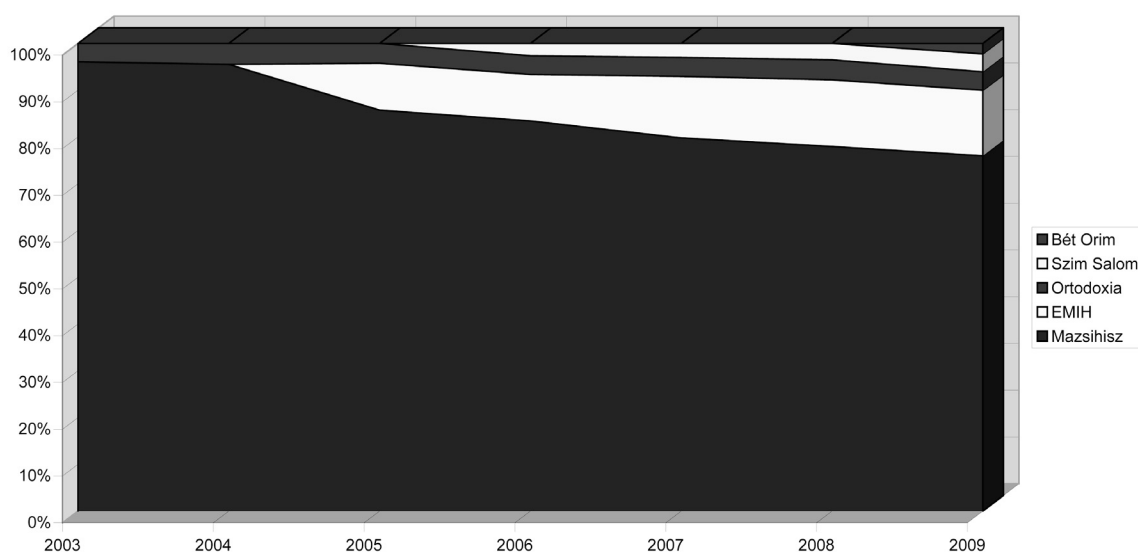
kicsit több mint kétszerese. 2003-ban is ugyanez volt a helyzet, ez a jövedelmi olló tehát nem nyílik, és nem szűkül.

A zsidó felekezetek közt a Mazsihisz hanyatlása töretlennek mondható: míg 2003-ban 7284 felajánló „szavazott” rá, addig ez a szám 2009-re 4773-ra csökkent. Ezzel együtt idén

minden idők legmagasabb, egy főre jutó átlagos felajánlását produkálta, de a felajánlott összeg még így is hét éve a legalacsonyabb.

Az újonnan belépő felekezetekkel a Mazsihisz zsidóságon belüli aránya is visszaesett: míg 2003-ban (csupán az ortodoxiával konkurálva) még 96 százalékot mondhatott a magáénak, addig idén (négy másik versenytárstól szo-

A felajánlók megoszlása a zsidó felekezetek között

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége							
Felajánlott összeg	68 561 757	71 499 694	68 178 932	67 227 702	64 063 752	65 162 990	62 983 846
Felajánlók száma	7 284	6 671	5 912	5 554	5 562	5 528	4 773
Egy felajánlóra jutó összeg	9 412	10 717	11 532	12 104	11 518	11 787	13 196
Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség							
Felajánlott összeg			5 201 751	6 963 793	8 954 774	11 375 469	9 817 714
Felajánlók száma			689	661	917	1 011	879
Egy felajánlóra jutó összeg			7 549	10 535	9 765	11 251	11 169
Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség							
Felajánlott összeg	2 600 925	3 728 622	2 783 150	2 549 278	3 640 592	3 207 474	2 565 007
Felajánlók száma	299	313	293	267	283	303	249
Egy felajánlóra jutó összeg	8 699	11 912	9 498	9 547	12 846	10 585	10 301
Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség							
Felajánlott összeg				2 279 088	3 067 298	3 090 316	2 834 786
Felajánlók száma				175	208	249	241
Egy felajánlóra jutó összeg				13 023	14 746	12 410	11 763
Bét Orim Reformzsidó Hitközség							
Felajánlott összeg							2 175 014
Felajánlók száma							140
Egy felajánlóra jutó összeg							15 536
Zsidó felekezetek összesen							
Felajánlott összeg	71 162 682	75 228 316	76 163 833	7 909 861	79 726 416	82 836 249	80 376 367
Felajánlók száma	7 583	6 984	6 894	6 657	6 970	7 091	6 282
Egy felajánlóra jutó összeg	9 384	10 771	11 047	11 870	11 438	11 681	12 795
Magyarországi egyházak összesen							
Felajánlott összeg	3 047 847 405	3 507 386 234	3 487 929 701	3 842 235 224	4 126 470 099	4 742 421 091	4 947 419 264
Felajánlók száma	649 294	649 843	634 092	641 257	720 243	813 914	790 354
Egy felajánlóra jutó összeg	4 694	5 397	5 500	5 992	5 729	5 826	6 260

rongatva) részesedése már csak 76 százalék.

A hagyományos magyar ortodoxia javára nyilatkozók száma 2003 óta 250 és 300 között mozog, a felajánlott összeg nagysága is hasonlóképpen ingadozik (2.5 és 3.5 millió között). Itt tehát semmilyen mérőszám nem mutat sem csökkenő, sem emelkedő tendenciát.

Hasonlóképp nem olvasható ki világos tendencia a 2006 óta az egy százalékos piacon jelen lévő Szim Salom számaiból. A felajánlók száma gyakorlatilag nem változott, az egy főre jutó felajánlás viszont nagyot esett: a két évvel ezelőtti 14.476-ról idén 11.763-ra. Belépett viszont a képbe a második reformzsidó közösség, a Bét Orim, amelynek 140 felajánlója átlagosan 15.536 forintról rendelkezett, így átvette a Szim Salomtól a legmódosabb támogatókkal rendelkező honi egyház címét**.

Némileg meglepő az EMIH visszaesése, amely 2005 és 2008 között folyamatosan növelte részesedését (689 főről 1011-re, illetve 10-ről 14 száza-

lékra), ám most szintén visszaesett, 879 főre. (Az általános csökkenés miatt aránya 14 százalék maradt.) Holott ez évben először lehetett az EMIH által szponzorált gigapostereket látni a budapesti főútvonalak mentén, „Zsidónak lenni jó!” felirattal. Alaposabb vizsgálatok nélkül is megkockáztatható az állítás, hogy a zsidó körökben még elérhető (sokat mondok) 1-2 ezer fő hajlandóságát nem az óriásplakátok változtatják meg. Utóbbiak a mindenre rácsodálkozó médiafogyasztó befolyásolására alkalmasak, a zsidók pedig többnyire nem ebbe a kategóriába tartoznak. Ezt már a Mazsihisz által kihelyezett (és sokat vitatott) plakátok is bizonyították, amelyek nem tudták támogatói számát feltornászni.

Úgy tűnik, az EMIH által korábban alkalmazott, személyes kapcsolatokon alapuló kampány (SMS, telefonhívás) hatékonyabb. Így viszont kétségtől csak az eddigi ismerősök érhetők el. A zsidó közösség húsz éve ismert gondjához érünk itt vissza: a „rejtőzködő” zsidókat nem sikerül megszólítani, a legambiciózusabb kampányok is csak

a közösség eddig is aktív tagjait érik el. És talán még azokat se mind: a tartós hanyatlás számai azt mutatják, hogy aki egyszer a zsidó támogatók közül kiesett, azt többé nemigen sikerül visszahozni.

Nyoma sincs itt annak a dinamizmusnak, amit egyes fiatal honi felekezetek mutatnak. A rossz demográfiai adatokat nálunk a gyarapodó jövedelmek tudják, úgy ahogy, ellensúlyozni. Ennek köszönhető, hogy a felajánlott összeg a 2003-as 71 millióról a tavalyi évben már 82 millióra nőtt és idén is csak 80 millióra esett vissza.

Gadó János

* „Az ötven dűsgazdag koreai országa vagyonk” (www.index.hu, 2009. június 4.).

** Forma szerint az itt élő ázsiaiak által alapított egyházak e téren magasabb számokat produkálnak (lásd az Index cikkét), de ezek gyakorlatilag az itt élő üzletemberek közösségei, s a Bét Orimot megelőzők közül a legnagyobb támogatói létszámot felmutató koreai keresztény gyülekezet is csak 33 fővel büszkélkedhet.

Az utolsó tokaji zsidó

Száz-százötven éves sírok közt állunk a tokaji zsidó temetőben az október végi vasárnapon.

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület és közreműködő partnerei Kisvárosi Zsidó Napok címmel rendeztek fesztivált a városban, erre az alkalomra érkezünk. Irodalmi estek, koncertek, kirándulások, ételköstölők és helytörténeti előadások közül válogathattak három napon át az érdeklődők. Sokan jöttek Pestről a rendezvényre, és lelkes helybéli hallgatói is voltak a koncerteknek. Péntek este néhányan az imateremben is feltűnünk, ahol a helyi hitközség egyetlen tagja és mindenese, Löwy Lajos vezette az imádkozást.

Ő vitt ki bennünket a temetőbe is.

Állunk a kövek között és Löwy Lajos az északról érkezett első hívekről beszél, akik borkereskedőként teremtettek a városban megélhetést. Simon Fanfédernek hívták az első tokaji rabbit, akit helyben hantoltak el. Már rég megvették az új temető földjét a hívek, de csak ettől fogva temetkeztek itt – s nem csupán a Bodrog közepén fekvő szigeten, ahol négy rabbisír is akad a százharminchat között –, mert istenfélőként úgy gondolták, nyugalomuk az eljövendő világ felé vezető úton is csak akkor lehet, ha rabbijuk vezetésével indulnak arra. Ma, Fanféder mellett a későbbi rabbik: David Schück és Strasser Akiba maradványai is itt nyugszanak, és egy jeltelen sírdomb is emelkedik az *ohel*ben, a rabbisírok fölé emelt kis házikóban: vélhetően a szigetről áthozott csontok nyugszanak alatta, melyeket kimosott a víz.

Az 1949-ben született Löwy Lajost a reggel és az este a nagyzsinaagóga melletti imaházban találja. A közösség

A tokaji zsinagóga – távolról

Löwy Lajos

nélkül maradt zsinagóga ma városi kultúrházként funkcionál, mögötte Tokaj nemrég elkészült, modern színház-épülete. Az imaházban Löwy Lajos egyedül imádkozik, és vágyakozik rá, hogy legalább nyaranta legyen itt egy-egy zsidó tábor, a zarándokok mellett jöjjenek a turisták, akiknek mesélhet, s akiket, ha igénylik, legalább az alefbészre megtaníthat, hogyha kedvük tartja, ők is imádkozhassanak. Úgy látja, sok zsidót nem feltétlenül a hit hiánya, hanem a szégyenérzet tart vissza a vallási-közösségi létől, hogy nem ismerik a héber nyelvet és a szokásokat. Mindig talál persze munkát és intézni-valót, mostanság a kohénok – a papi törzs leszármazottjainak útját építi ki, akik rituális tisztasági okokból nem léphetnek be a temetőbe, ám a különúton eljuthatnának az *ohelig*, hogy ablaka alatt imádkozhassanak.

Löwy Lajos a sírok között haszid

rebbekről szóló történeteket mesél. Például a Kossuth Lajost gyermekkorában megáldó újhelyi rabbiról, a nagy haszid dinasztia-alapítóról, Mose Teitelbaumról, akinek áldása nyomán Kossuth meggyógyult. Vagy a bodrogkeresztúri Sájeléről, aki ifjúkorában az ágy alá bújt, úgy hallgatta órákon át rabbik vitáját, csak hogy tanulhasson. Nagy adománygyűjtő és a szegények istápolója volt, sírja híres zarándokhely, Bodrog-parti zsinagógája azonban ma EU pénzen átépített Turisztikai centrum.

Löwy Lajos egyre lelkesebben beszél: történetet történetbe ölt, egyik rebberől egy másik jut az eszébe, mintha a történetek nemzenék és szülnék egymást, és ezzel régi zsidó hagyományhoz csatlakozik. Fekete öltönyében, fehér ingében, füle mögé simított kis pajeszával és lelkesültségével egy e tájon kiháló fajta utolsó példánya, aki nem követte sokak útját, nem akart, vagy nem tudott élni a lehetőséggel, és nem ment el a zsidó világ nagy központjaiba, hanem utolsóként és egyedülként őrzi a Jeruzsálem felé néző tokaji köveket: zsidó köveket magyar tájban.

Pedig a temetőn és a köveken, közöttük szülei sírján kívül nincs túl sok dolog, ami visszatartaná: ő az utolsó tokaji zsidó. Szülei is idevalósiak voltak, kereskedők. 1909-es születésű ap-

ját munkaszolgálatba vitték a második világháború idején. Talán ez is hozzájárult keménységéhez, szigorához. Csak évente egyszer, jom kippur, az engesztelőnap előtt ölelte meg a fiát, Lőwy Lajos élénken emlékszik erre. Édesanyja, akit 1944-ben Auschwitzba deportáltak, s anyját, apját és két öccsét megölték, maga is Mengele előtt állt, de túlélte a szelekciót. Nürnbergben lőszergyárban dolgozott, és úgy vészelte át a későbbiek, hogy kápója szeretett öltözni, s ő varrónőként ruhákat készíthetett neki a betegszobán, ahova bejuttatta.

Lőwy Lajos édesanyja egyedül áll az 1947-ben készült, különös esküvői fotón. Az apa, vallásos ember lévén, úgy gondolta, ez is a faragott kép tilalma alá esik, ezért nem állt modellt a fényképésznek. Meglehet, a vallási megfontolásokra a vészkorszak hosszú árnyéka is rávetült. Évtizedeket éltek le egymással, míg 1981-ben meghalt az apa, s egy évre rá a sokkal fiatalabb asszony.

Lőwy Lajos akkor úgy gondolta, annyira magára maradt, hogy nem tud nevetni többé, pedig őt mindig az anekdotikus talmudi és haszid elbeszélések vonzották. Egy vallásos barátja tartotta benne a lelket Amerikából, aki hosszú éjszakákat beszélgetett vele telefonon. Azt mondta, amit a haszid rabbik mondtak híveiknek, akik a lerombolt jeruzsálemi Szentélyt siratták még közel kétezer év után is: „Gyászolhatsz a szíved mélyén, de a mindennapjaidban véget kell vetned a gyásznak”. És Lőwy Lajos attól fogva erősítette meg ősei szövetségét, kezdte keresni haszid rabbik történeteit, és vált gondolkodásmódjuk hívévé.

Ha felhívják Amerikából, hogy menjen el egy bizonyos órában imádkozni ennek vagy annak a rabbinak a sírjához, hogy a halott rebbék érdemében fogadtassék az égben imája, és járuljon hozzá egy beteg felgyógyulásához vagy egy menyasszony férjhez adásához, akkor Lőwy Lajos fogja magát, megy és imádkozik. És, mint mondja, az ima segít. És ha nincs is rajta kívül más zsidó Tokajban, akadnak itt-ott a világban, nem is kevesen, akik tudják, hogy van még Tokajban zsidóság.

Szántó T. Gábor

Éva néni

(Fritz Imréné 1938-2009)

Tizenöt évig dolgozott a Mazsikében és a Szombat szerkesztőségében. Inkább önkéntesként, mint munkadíjért intézte pénzügyeinket. Ha éppen nem akadt sürgős dolga, akkor is gyakran bejött, mindig talált munkát, vagy csak itt ebédelt, hogy társaságban legyen.

Kemény asszony volt, keveset beszélt a múltjáról.

Pesten született az első zsidótörvény évében. 1944-ben, hat évesen hamis személyazonosságot kellett megtanulnia. Egy karmelita kolostorban rejtőzködött családjával, majd a gettóban, illetve védett házban voltak. Túléltek.

Néhány év múlva, a kommunista diktatúra idején lakásukat társbérleté alakították, idegeneket költöztettek be hozzájuk, majd édesapját megfosztották egy alkalmazottat foglalkoztató üzletétől, és az államosítás után kitelepítették a családot Gyöngyössőlmosra.

Éva néni elektrotechnikusként dolgozott harminchat éven át. A hatvanas években a „keddisták” csoportjához csatlakozott. Döntően zsidó fiatalok jöttek össze keddenként éttermekben, kávéházakban, hogy társasági életet éljenek, ismerkedjenek. A csoportról a titkosszolgálat rendszeresen informálódott, noha a fiataloknak semmi egyéb célja nem volt, mint az ismerkedés és a társasági élet.

A nyolcvanas évek elején, korán megözvegyült. Egyedül nevelte lányát, gondoskodott idős szüleiről. A rendszerváltás idején a Mazsike tagja lett, hamar bekapcsolódott az Egyesület és a Szombat szerkesztőségének ügyintézésébe, s még súlyos műtétjét követően, a halálát megelőző héten is dolgozott. Utolsó telefonja alkalmával jelezte, hogy keressünk helyette mást, nem fogja tudni ellátni munkáját. Gondoskodni akart rólunk, még ekkor is. Egy volt közülünk és egy volt velünk.

Gyászoljuk őt.

GADÓ JÁNOS

Marránusok a Naphegyen

II. rész

Tizenöt voltam, mikor anyám újra férjhez ment. Újdonsült pótapám hat elemít végzett kertész volt, aki tizenkét éves korától idegenben kényszerült inaskodni, mert szülei nem tudták eltartani. Ám hiába szakadt el zsege korban a szülőktől, a belé nevelt értékek (kereszténység, magyarság, család, munka, tulajdon) mélyen gyökereztek benne, s ezektől egész életén át nem tárgított. Tizennyolc éves korában ejtőernyős levele volt, huszonnégy évesen (hallatlan lélekjelenléttel) megszökött a málenkij robotra összeteltek sorából. Huszonhét évesen föl kellett adnia önálló kertészetét, s állami alkalmazásba kényszerült. Utált mindent és mindenkit, aki kommunista volt. Szegény sorból jött munkásember lévén az ötvenes években szemet vetettek rá az üzem káderosztályán: kiemelték, iskolázták volna, de amikor behívták beszélgetésre, ő katolikus hitét is szóba hozta, mire legyintettek és visszaküldték a melósok közé. Ő meg pártkarrier helyett a plébánián buzgólkodott, és a fiait ministrálni küldte.

A szocialista munkás típusától viszolygott: nem járt sem meccsre, sem sörözni a haverokkal, nem ivott, nem dohányzott, nem káromkodott. (Kamaszként én csúnyábban beszéltem otthon.) A házasság kötelékét roppant komolyan vette: munka után rohant haza családi életet élni (amit liberális normákhoz szokott anyám szinte fogságként élt meg), főzött, takarított. Ókonzervatív normáit, prédikációit húgom és én, szabadelvű légkörben felnőtt kamaszok, a háta mögött kinevettük és mérsékelt tisztelettel beszélünk róla, de azért kijöttünk valahogy.

Olvasó ember volt, s hívő katolikusként lelkesen vásárolta az ókeresztény

szerzők akkoriban megjelenő műveit (Szent István Társulat kiadása), melyekből az általa mélyen tisztelt egyház őstörténetét vágyott megismerni. Nem volt felkészülve arra, amit olvasott, és súlyosan csalódott. A kánont összeállító niceai zsinat történetéből nem a jámborság és bölcsesség, hanem a fondorlat és az erőszak képei bontakoztak ki. Megrendült az intézményes egyházba vetett hite. Kiábrándulását fokozta az akkori magyar katolikus egyház, amely – vatikáni áldással – szépen belesimult a kádári konszolidációba. Rokonszenve fokozatosan a rendszerrel meg nem alkvó keresztény gyülekezetek (Bokor Bázisközösség és hasonló) felé fordult. – Olyanok ezek, mint a kommunisták! – vetette oda egy ízben, mikor a bonyolult katolikus hierarchiáról kérdeztem valamit.

Ő adta kezembe Flavius zsidó háborúját, ifjúkorom egyik fontos olvasmányát. (Maga akkor már Feuchtwanger hasonló című könyvét olvasta, gondosan összevetve azt az eredeti forrással.) Persze felhívta a figyelmemet a könyv (a szövegkritika szerint később betoldott), Jézust említő szövegrészére. Téríteni azonban nem akart soha. Csöndben rokonszenvezett a zsidókkal: egyrészt bibliai alapon, másrészt politikai okokból (a kommunista Szovjetunió Izrael ádáz ellensége volt), harmadszor azért, mert anyámhoz nagyon ragaszkodott.

A zsidók titokzatos, öntörvényű világa, az asszimilációban is jól látható sajátos útjaik, melyek oly gyakran kiváltják a „befogadó” társadalmak ingerültségét – mindez abban a helyzetben rokonszenvesnek tűnhetett neki. Egy szá-

Királyhágó tér

Utca az Alsó-Rózsadombon

mára illegitim rendszerben voltak öntörvényűek és kívülállók.

*

Első gimnazista voltam, mikor látogatóba jöttek hozzánk Svédék. Távoli rokonaink érkezését a családban nagy felhajtás kísérte: nyugatról jöttek, az egzotikus Ausztráliából! (Amúgy bórdíszmű-boltjuk volt Sidney-ben, ép-púgy, mint hajdan Pesten.) A nagyszüleim korabeli emberek az elegáns Vörös Csillag hotelben szálltak meg a Szabadság (azelőtt és ma: Sváb) hegyen és örömmre meghívtak bennünket a szálloda drága éttermébe. Ebéd közben egyszer csak azt kérde tőlem a bácsi:

– Mondd csak fiam, milyen iskolába jársz te?

Megmondtam.

– És vannak az osztályodban zsidók?

Elképedtem. Hát ezt meg honnan tudjam? Sose gondolkoztam ezen. Egy kezemen meg tudtam számolni, hány alkalommal került szóba a téma a tanítás során (amikor a Bibliáról tanultunk), s a folyosói beszélgetéseken még annyiszor sem.

– Fogalmam sincs – vallottam meg a bácsinak.

*

16 éves koromtól a „Maros utcai körzeti rendelőbe” jártam orvoshoz. Nem tudtam, hogy az egykori zsidó kórház épületébe kerültem. Csodálkozva olvastam a váróteremben elhelyezett emléktáblát: *„E kórház betegei, hivatásukat önfeláldozásig teljesítő orvosai, ápolói és segítő személyzete 1945. január 12-én zsidóságunk vértanúi lettek. Irgalom Istene vigasztald meg fájó szívünket, gyógyítsd meg az emberiség beteg lelkét.”* A „zsidóságunk vértanúi” szavak csöndesen kiáltottak a falról, az identitás nélküli világban, a kopott váróteremben rosszkedvűen üldö-

gélő emberek között. Az akkori hivatalos nyelvezet szerint vértanúi csak a munkásmozgalomnak és az antifasiszta harcnak lehettek. Az áldozatok túl messze voltak tőlem, nem tudtam velük azonosulni, mert a szürke tömeg egyenjogú tagjaként ismeretlen volt számomra a megbélyegzettség élménye. Óvakodtam is, hogy megismerkedjem vele. Eszembe sem jutott utánakérdezni, hogy kerül ide ez a tábla, miféle vértanúságról van szó. A zsidó kórházban elkövetett nyilas vérengzésről csak felnőtt koromban szereztem tudomást.

*

Gimnazistaként, illő módon, gyárban is dolgoztunk, hogy közel kerüljünk a munkásosztályhoz. A budafoki úti csokoládégyárban két hétig kartondobozokat toltam targoncán a csomagoló részlegbe. Az asszonyok – néha elképesztően kezdetleges munkakörülmények közt – a futószalag mellett dolgoztak, a férfiak végeztek minden egyéb munkát. A szocialista társada-

lom uralkodó osztálya politikailag teljesen közönyös volt. A férfiak kommunikációjában a pia és a pina állt az első helyen. A liftkezelő megállította a liftet két emelet között, s utasaival a nők bugiját bámulták rézsút fölfelé. A konyakos meggy előállítására szolgáló alkoholt bőségesen fogyasztották, könnyedén feltörve a zárt tárolóedényeket. (Engem is megkínáltak, nem voltam kirekesztve).

Csokonai és Petőfi lírája után megismerkedtem a városi trágár költészettel. A nemi szerveket középpontba állító költeményeket többnyire ott írták a falra a dolgozók, ahol hosszabban időztek (véccén, teherliftre várva, vagy egy eldugott zugban, ahol nem találta meg őket a művezető). A trágár beszéd is mindennapos volt, amiből néha a nők is kivették a részüket. Ba...a meg az a Názáreti Jézus! – rikkantotta el magát egy ízben az egyik művezetőnő – nekem úgy tűnt, nem dühében, inkább csak virtusból. Zsidózást egyszer sem hallottam, cigányozást sem, és ilyen felíratot se láttam. Amúgy cigányok is dolgoztak a gyárban néhányan, az egyik lánynál rövid életű sikerem is volt, kellemesen beszélgettem vele. Mikor legközelebb beléptem a terembe, ahol dolgozott, ötven ember feje fölött odakiáltott nekem: – Gyere ide szépfiú, nyalom a hangodat! – Miután az udvarlás technikáját Csehovtól tanultam, ily mértékű spontaneitásra nem voltam felkészülve. Ötven ember előtt se szólani, se mozdulni nem mertem. Hiába tartoztunk mindketten (legalább átmenetileg) a munkásosztályhoz, a kulturális különbségek meggátolták közeledésünket. Ajánlom e jelenetet a kulturális antropológusok figyelmébe.

*

Ady „Küldöm a frigyládát” c. verse a költő és a munkásosztály összeforrottságát illusztrálta irodalom-tanönyvünkben. – Ki tudja, mi az a frigyláda? – kérdezte az osztályt kedvelt magyartanárnőnk, aki igyekezett az előírtnál szélesebb műveltséget belénk csöpögtetni. Rajtam kívül senki nem tudta. Ezen nem is csodálkoztak, én voltam a szórakozott okos fiú az osztályban, aki az indiai istenek lehetetlen neveit éppúgy megjegyezte, mint a finn jégghokisokét. Miért pont a zsidók fur-

csa dolgait ne ismertem volna? Én legalábbis így éreztem: a helyes választ azért mondtam meg, hogy műveltségemet bizonyítsam, semmiképpen sem származásomra akartam utalni. Vajon ezt a többiek is így gondolták? Nekem mindenesetre egy szót sem szóltak.

*

Harmadikos gimnazista koromban összejöttem egykori általános iskolás osztálytársaimmal. A Zöldfa presszóban ültünk, nagyok módjára, tizenhét évesen, bár a nőügyekről előadott történetekhez én nem tudtam hozzászólni, amiért kaptam is egy-két megjegyzést. Egy e téren járatosabb fiú aztán témát váltott, s vicceket kezdett mesélni.

– Hát... ülnek a zsidók a lágerben, és mondja nekik az őr, hogy na, magukat holnap szélnek eresztjük. Hát, nagy az öröm a zsidók között. Na igen, mondja az őr, de a kéményen keresztül, he-he-he-he!

Egy másik fiú (gimnáziumi évfolyamtársam) gyorsan mondott egy hasonlót. Megnőttek a gyerekek, megismerték az életet, már nőügyek voltak és zsidóztak. Én nem jártam az élet sűrűjében, a gimnázium, a biztonságos otthon és néhány kiválasztott barát háromszögébe ez a mocsok nem jutott el. Ültem a presszóban a kólám mellett és hallgattam, mit is mondhattam volna? Erre éppannyira voltam felkészülve, mint arra, hogy fejbe vágjanak egy székkal.

1989-ig még két-három hasonló antiszemita tréfára emlékszem, de a korszak légkörében kivételnek éreztem az ilyesmit, amivel nem kell sokat foglalkozni. Elszigetelt otrombaságnak, amely visszhang nélkül elszállt a levegőbe. (De azért megjegyeztem őket.) Akkor nem jutott eszembe párhuzamot vonni: ha Apám dühében a rendszert szidta nyilvános helyen, annak sem volt visszhangja. Az emberek mogorván néztek maguk elé, csak nagy néha érkezett egy barátságtalan vagy fenyegető válasz.

*

Következő nyáron, egy barátommal a budai hegyvidéken épülő toronyházaknál vállaltam munkát. Vízrel locsoltuk a friss betont, cipeltük az ajtó- és ablaktokokat, söpörtük a port. A

kőművesek, akikhez beosztottak, nem voltak barátságtalanok, bár a nevünket nem tanulták meg (mi sem az övéket), arra a rövid időre nem volt érdemes. Mikor jó reggelt köszöntem nekik, így válaszoltak: – Pálinkásat, te sarác! (A *srác* szót nehezen tudták kimondani.)

Igyekeztem eltanulni ezt a stílust, de hamar kiderült, hogy sem a nőkhöz, sem a futballhoz, sem a hétvégi horgászathoz nem tudok igazán hozzászólni. Csehovval előhozakodni elég reménytelen vállalkozásnak tűnt. Ebédszünetben gyakran ödögtem egyedül. Két fiatal cigány kollégám – szintén segédmunkások – magukhoz intettek, megkínáltak vadalmával. Beszélgettünk.

– Hány éves vagy? – kérdezte az idősebb.

– Tizenhét.

– Kúrtál már?

– Még nem...

– Hö-hö, ez tizenöt éves volt – mutatott az öccsére – amikor megkúrta a sógornőjét. Nekem meg már három feleségem volt.

– Törvényes?!

– Á nem, csak úgy összeálltunk, mint a túrós tészta.

– Mint a túrós tészta? Ez jó...

Igyekeztem közvetlen lenni, szívesen hallgattam őket, de az én világomat nem tudtam megnyitni előttük: mit mondjak nekik a kárpótlásról, a kölni zsidó temetőben nyugvó nagymamámról, Csehovról, meg arról, hogy nem mertem az osztálytársnőmet moziba hívni. Ezt mégsem mondhattam el annak, aki megkúrta a sógornőjét.

Tőlük hallottam először a mára klasszikussá vált érvelést: – Ha egy cigány lop, akkor persze azt mondják, hogy a cigányok loptak! Ha meg egy magyar lop, akkor azt mondják, hogy szegény Jóskát elvitték a rendőrök!

Elgondolkodtam ezen, noha a melósok közt nem tapasztaltam kirekesztést, sem szóban, sem gesztusban. Mikor ebédszünetben a társaság nekiállt focizni, a cigányok is éppúgy rúgták a labdát, csak én néztem őket távolabbról, mert az ilyesmiből mindig kimaradtam.

*

1973 végén Apám váratlanul vidékre utazott munkaügyben, s heteken át nem adott hírt magáról. Még mindig vidé-

Melinda út

ken van – mondták a rokonok, mikor csodálkozva kérdeztem, hol marad olyan sokáig. A család kiterjedt vidéki rokonsága '44-ben elpusztult, szerettem mind Pesten élni, a „vidék” (ami számomra egybeolvadt a körúton kívüli városrésszel) távoli volt, ismeretlen és érdektelen. Apám sem igen beszélt azelőtt vidéki dolgokról.

Mikor már nem lehetett tovább titkolni, bevallották nekem: Apám börtönben van, mert röpcédulákat meg falfeliratokat készített.

– Miért?!

– Hát, tudod, az arab-izraeli háború miatt.

A Nagypapa előtt tovább titkolóztak. Nagymamám (az apai) bejárt a börtönbe beszélőre, a férjének meg azt mondta, hogy Apámat tartalékos katonai szolgálatra hívták be. Mivel három hónap múltán a leghosszabb tartalékos szolgálat is véget ér, végül meg kellett mondani az igazat. Nagypapám sírt.

A felzaklatott rokonság szüntelenül Apámról beszélt. Mélységesen átéreztek megpróbáltatásait, ám semmi szolidaritást nem vállaltak cselekedetével. Miért kell „ebben a rendszerben, ahol békén hagynak bennünket”, röpcédulázni?! – Egy nagy gyerek! – ismételték felháborodva. (Megjegyzésük alapja az volt, hogy Apám ugyanazzal

a nyomdakészlettel már 1944-ben, 14 évesen is készített röpcédulákat.) Hogy politikai álláspontjával egyetértene-e, az szóba sem került.

Én magam csak hallgattam. Nehezen fogtam fel a dolog súlyát – e nyugodt békeidőkben politikai okból börtönbe kerülni teljesen valószerűtlen volt. Tette lényegét – a rokonság zaklatott előadásában – nem is értettem pontosan, amíg ki nem került a fél éves vizsgálati fogságból, s el nem mondta nekem és a húgomnak, hogy mit tett és miért. A sajtó és a televízió Jom Kipur-i Háborúról előadott hazugságai úgy felháborították, hogy az aktív ellenállás útjára lépett. Egy taxis észrevette feliratkészítés közben és feldobta a zsaruknak.

Meghallgattam Apámat, bólintottam és nem válaszoltam semmit. Nemcsak a vérmérsékletünk volt más, hanem a szocializációnk is. Más világban élünk. A zsidó államról folytatott hazudozás neki a '45 előtti antiszemita propagandát idézte fel és mélyen felkavarta. Én viszont a hetvenes években szocializálódtam, amikor a hatalom rutinszerű hazugságai nem jártak kirekesztéssel, üldözéssel. A Kádári konszolidáció lényege volt ez: elfogadjátok a hazugságot, cserébe békén hagyunk benneteket.

Azt persze én is tudtam, hogy hazudoznak (osztálytársaimmal gúnyosan vigyorogtunk oroszórán, a Szovjetuniót dicsőítő szólamokon), de mindez megszokott s mindenki által tudomásul vett játékszabályok szerint zajlott. Apám viszont felrúgta ezt a konszenzust. Mint nem egy zsidó kortársa, ő is nagy utat járt be, a fényes szelek lángolásától a teljes kiábrándulásig (s ami ezzel együtt jár): a zsidóság elutasításától az Izraellel való szolidaritásig. Engem azonban nem avatott be vívódásaiba, nyilván meg akart kímélni, így én már csak a végeredménnyel, a börtönnel szembesültem.

1973 a kádári konszolidáció csúcspontja volt, ha valaki ekkor akart ellenállni, azt futóbolondnak nézték. Egy értelmiségi az '56-os pesti srácok eszközeivel (falfirka, röpcédula) harcol, közel-keleti ügyek miatt, a Kádárrendszer ellen – kívülálló számára ez maga volt az abszurdum. Meg sem próbáltam ezzel kapcsolatos gondjaimat barátaimmal megosztani. Még évek teltek el, amíg bárkivel is beszélni tudtam arról, hogy a zsidóság jelen időben is létezik. Először húszéves koromban, egy kereskedelmi főiskolán kerültem olyan közegbe – és olyan tudatos állapotba – hogy képes voltam erről baráttal szót váltani.

LACZÓ FERENC

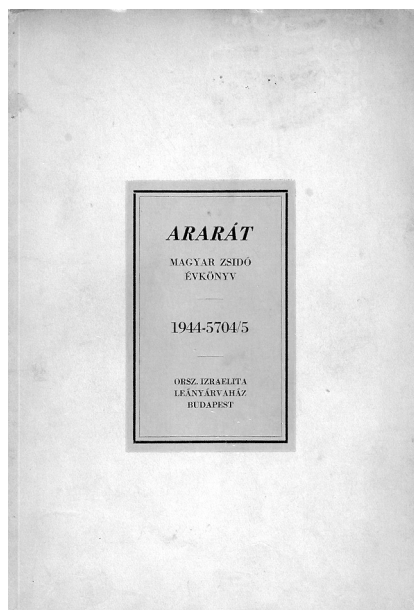
Politikai nézőpontok és a magyar zsidó történelem elbeszélései

Írásunk elsődleges célja magyar zsidó értelmiségiek által a második világháború idején megfogalmazott történelmi elbeszélések párhuzamos bemutatása és összevetése. Forrásként az 1939 és 1944 között hat alkalommal megjelenő *Ararát* évkönyvek gazdag tartalmát használjuk. Megpróbáljuk feltérképezni, hogy az *Ararátban* egyformán publikáló, de amúgy igen sokszínű szerzőcsoport tagjainak a magyar zsidó történet menetéről (illetve annak konkrét aspektusairól) kifejtett elképzelései hogyan kapcsolódtak politikai állásfoglalásaikhoz, e kettő miként függött össze és határozta meg egymást. Röviden: melyik perspektíva milyen történelmi elbeszéléssel járt együtt.

E történelmi narratívák, melyek az *Ararát* tematikailag szerteágazó, szépirodalminak nem nevezhető cikkei között felbukkannak, többnyire meglehetősen rövidiek, jellemzően nem többek fragmentumoknál. Közülük azokat választottuk ki, melyek ennek ellenére általános elképzelésekbe is bepillantást engednek – ugyanis olykor mindössze néhány mondat, pár bekezdés is elégséges ahhoz, hogy történelemmel kapcsolatos nézetekre következtetni lehessen.

*

Az *Ararát* szerkesztő-szerzője, Komlós Aladár központi jelentőségű, koncepciózus eszméivel kezdjük elemzésünket. Komlós programatikusan, a zsidó irodalom tervét megfogalmazó írásai markáns történelmi elbeszélésen alapulnak. Ennek alapvető célja az európai színvonalú, közösségi és identi-

táspolitikai jelentőségű, aktualitásokkal foglalkozó magyar zsidó irodalomnak az addigi történelmi fejlődés szintéziséként való bemutatása. Hogyan is néz ki Komlós ezen irodalomtörténelmi narratívája az *Ararátban* publikált cikkei tanúsága szerint? ¹ Periodizációja szerint az 1860-as évekig zsidó szerző tollából szinte csak az emancipáció kérdéseivel foglalkozó művek születtek, melyek nyelv- és művelődéstörténeti emlékként maradtak az utókorra. A politikai helyzet indukálta lelki kényszer az 1860-as években lazulni kezdett, bár a társadalmi, politikai törekvések egészen 1868-ig központi jelentőségűek maradtak (IV./163.). Az emancipáció utáni korban, elsősorban Kiss József révén, a zsidó magánélet is művészi megfogalmazást nyert. Komlós szerint eközben a magyar kapcsolat erősítésének igénye éppúgy tetten érhető a jelentős költő műveiben. Az

1890-es években fellépő zsidó nemzedék tagjai számára már magától értetődött magyarságuk, épp emiatt mertek kritizálni is. Emellett azt is megemlíti, hogy szerettek volna elszakadni a hagyományoktól és az előítéletekként felfogott kötöttségektől is, így e nemzedék tagjai zsidó témájú verset alig írtak (IV./165.).

Komlós megítélése szerint ekkoriban, a századforduló táján szakadt ketté a magyar zsidó líra, mivel a hagyományok és a modern műveltség ellentétbe kerültek. Az utóbbit képviselő, a művészet autonómiájának elvét valló alkotók (ezen „érzékeny és magános emberek”) válnak ekkoriban exponálttá és sikeressé (V./166-7.). E modern, városias, nyugatias művészek nemcsak közösségüket, de vallásukat is maguk mögött hagyták (V./168-9.), és a háború után a magyar zsidóságra szakadó katasztrófa ellenére is csak ritkán eszméltek rá „népük sorsára” – rója fel Komlós. Szerinte épp a történelmi katasztrófa nem tűri tovább a fennálló helyzetet: a nagy és hatásos művészet létrehozása érdekében a zsidó művészeknek foglalkozniuk kell népük és saját maguk sorsával.

Komlós történelmi elbeszélésbe bújtatott kritikája a közösségtől, hagyományoktól való művészi elszakadás történelmi folyamatának eszméjére épül és ezek károsnak tartott következményeit próbálja meg egy újfajta szintézissel orvosolni. Ajánlata ezekből viszonylag könnyen kikövetkeztethető: egység és közösségi művészet. Másrészt a szférák modern kori differenciálódását, elkülönülését tartja túlhaladottnak, és az irodalom autonómmá válásának ágenseit vádolja a realitásoktól való elsza-

kadással, sőt, elmaradottsággal, mivel megítélése szerint az új körülmények között a nép és a néphez tartozó egyén sorsa immár művészileg és morálisan is megkerülhetetlen.

*

Szabolcsi Bence a zsinagógai ének kultúrföldrajzáról közölt tanulmányt. Meglehetősen ellentmondásos módon egyszerre jellemezte a magyar területeket az itt kialakult keleti-nyugati egyensúlyhelyeztetel, örök átmenetiségükkel, és tartotta úgy, hogy az itteni történet jelentősége pontosan a Keletből Nyugatba való átmenet (I./123.). Történeti narratívája az organikus haladás megszakadásának elképzelésére épül. Szabolcsi szerint a 19. század a nyugati szellemű, európai reformért folytatott küzdelem jegyében kezdődik, amely két nemzedéknyi időre (1830-tól 1890-ig) uralkodóvá is vált. Megbontthatatlannak tűnő egységet hozott létre, ami által sikerült hagyományszerűnek éreztetnie a modernizált istentiszteletet is.

Narratívája szerint e liturgia bomlik fel 1890 után, mikor mindkét hagyomány (a keleti és a nyugati is) „erjedő állapotba” kerül, „a liberális szellem lassú kihamvadása” pedig nem teszi lehetővé a nyugatos reform méltó folytatását (I./124.). Szabolcsi rövid liturgia-története a belső zsidó hanyatlás kezdetét – Komlós líratörténetéhez hasonlóan – az 1890 körüli évekre teszi, de ezért nem a kettészakadást, hanem a két eleve meglévő és egyaránt befolyásos entitás párhuzamos hanyatlását teszi felelőssé. Nem a hagyománytól való elszakadás a baj tehát, hanem a nyugatos, mérsékelt reformpárti hagyomány kifulladás. Szabolcsi hanyatlás-története, úgy tűnik, semmivel sem több, mint aminek elsőre látszik: nem foglal magába egyértelműen a jövőre irányuló programot és a hanyatlás személyes felelőseit sem jelöli ki.

*

Naményi Ernő Szabolcsiénál határozottabban reformpárti, az Ézsaiás Vallásos Társaság ügyét támogató történeti elbeszélést tett közzé. E határozott reformpártiság éppen a vallásos reformpárti erők magyarországi befolyásának elvitatásában mutatkozott meg. Namé-

nyi beállítása szerint a reformista tradíció máshol „mindenütt” sikerrel járt és hatalmas tömegeket nyert meg, miközben az 1848-1852 között létező radikális reformmozgalmat nálunk sem sikerelensége ítélte halálra, hanem „kizárólag a hitközség anyagi érdekeit szem előtt tartó előljáróság” (II./140.).² Naményi reformista szemszögéből a neológia által propagált mérsékelt reformok színlegesnek és felemásnak tűntek. A neológia nemcsak hogy nem tudta megóvni a zsidóság egységét, de a vallásos szétesést, a materialista világnézet terjedését sem volt képes meggá-

Amos Imre: Chasid a temetőben.

Amos Imre: Chasid a temetőben. Illusztráció az Ararátban

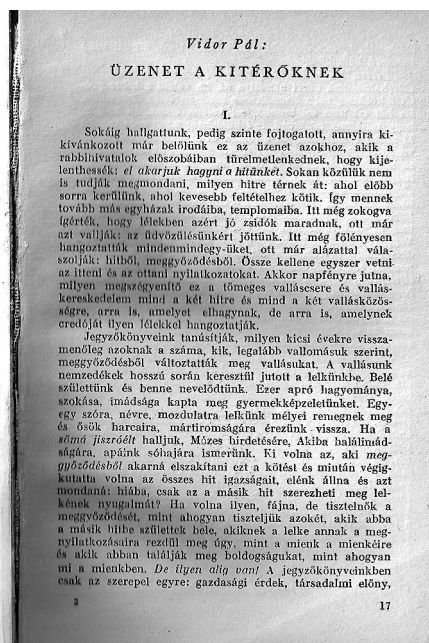
tolni (II./140.). Így űr keletkezett a „teljesen ortodox” és a „teljesen vallástalan rétegek” között, s a(z) implicate nem-ortodoxként definiált) vallásos zsidóság pusztta fennállása immáron a vallási reformok megvalósulásán múlt (II./141.).

Naményi története arra is magyarázatot kínál, amit Komlós az 1890 után következő, vallástól és közösségtől való elszakadásként érzékelt és ítélt el, de megmagyarázni nem próbált. Naményi szerint a reformok elégtelensége miatt nem tudta a neológia fenntartani a zsidóság relevanciáját. Mivel Szabolcsi a mérsékelt, míg Naményi a radikális reform pártján állt, ezért amit Szabolcsi harmonikus reformfolyamatként és annak 19. század végi megszakadásaként

írt le, az Naményi szövegében a reformkísérletek elfojtásaként jelenik meg.

*

Grünwald Fülöp a magyar történetírás zsidó művelőiről írt cikket. Elbeszélése szerint a történelemmel foglalkozó zsidó egyének a történeti tudást eleinte a jogokért folyó politikai küzdelem eszközeként kezelték. Igazi érzelmi közösséget (a nem-zsidó) magyarokkal 1848-49 teremtet, ami után zsidók már a magyarság múltjával is aktívan foglalkoztak (II./135-136.). A magyar nemzeti nézőpont felvételének fo-

lyamata az emancipáció után teljesedett ki és kiemelkedő színvonalon valósult meg Marczali Henrik és Acsády Ignác munkásságában. Grünwald elbeszélése szerint azonban már a huszadik század első éveiben „támadások kezdődnek a zsidó történetírók ellen”, olyannyira hogy a szakzerű kutatást lehetővé tevő helyeken „zsidók a XX. században állást már nem nyertek, sőt elvi alapon középiskola történelemtanárának zsidót már nem neveztek ki” (II./138-9.). Így a magyar történetírás zsidó művelőinek sora „a kiegyezés utáni első nemzedék kidőlésével” megszakadt (II./139.). Grünwald cikke a szokásosnál korábbra, a századfordulóra teszi a gyakorlati kirekesztést hozó antiszemita fordulatot (Angyal Dávid későbbi karrierjét kivételként említi), és e hazai tradíció meglétével a nemzeti reintegrációt sem tartja biztosnak:

kétségesnek nevezi a jövőbeli, ismételt zsidó közreműködést (II./140.).

*

Ballagi Ernő a zsidóemancipáció korszakáról írt tisztán liberális szöveget. A zsidók emancipációjának kihirdetése Ballagi szerint nem választható el a modern szabadságesszmék térnyerésétől és ezért reménykedni lehet visszatértében is. Az emancipáció azonban nem a törvényhozói jóindulat következményeként jelenik meg írásában, hanem szolgáltatás és ellenszolgáltatás racionális felfogásának eredőjeként. Nemcsak a polgári egyenjogúság és felekezeti szabadság gondolatát fedezi fel benne, hanem a nemzeti eszme hatását is. „A zsidóknak szabadságot és hazát akartak adni, a zsidót pedig a hazának szolgálatába akarták állítani,” ami a hit és haza gondolatának szimbolikus egyesítésére adott lehetőséget a zsidók számára (IV./33-4.). Nem túlzás kijelenteni, hogy e gondolataival Ballagi mintegy megelőlegezte a magyar történetírásba később Karády Viktor által bevezetett és komoly karriert befutó „asszimilációs társadalmi szerződés” koncepcióját.

Az emancipáció korának mérlege Ballagi megítélése szerint egyértelműen pozitív, hiszen nemcsak „a zsidóság kivirágzását, de az emberiség gazdagodását is mutatja” (IV./32.). Sőt, Ballagi az asszimilációt is a „szabadsághoz való idomulásnak” nevezi, melynek „árnyoldalait szívesen kell vállalnunk” (IV./34.). Kijelenti továbbá, hogy „a szabadság maga nem ingatta meg a zsidóság vezető rétegeit sem, csak a sza-

Herman Lipót: Illés megjelenik. Illusztráció az Ararában

badság elvesztésének veszedelme” – így a kitérés hullámot is egyértelműen az utóbbihoz köti (IV./35.). Ballagi liberális narratívája nem követi a zsidóság válságának mások által megfogalmazott kronológiáját. Szerinte e kortárs válság, melyet – Komlós irodalomtörténeti narratívájához hasonlóan – ő is az elitek lemorzsolódásaként gondol el, közvetlenül a jogfosztásból ered. E tisztán liberális nézőpontból kifejtett történelmi elbeszélés „az emancipáció és a szabadság korát” az igaztalannak tartott vádakkal szemben egyértelműen védelmezni próbálja.

*

A cionista történelemszemlélet és a második világháború korabeli értelmezésének sajátosságait Bisseliches Mózes példáján keresztül szeretnénk röviden feleleveníteni. Bisseliches történelemszemléletét teleologikusnak nevezhetjük, mivel szövege a katasztrófa felé irányuló egyenes vonalat rajzol. Nézete szerint a zsidóság hazátlanságának tragédiáját e problémának fel nem ismerése, a zsidóság vaksága súlyosbította – ami szintén a katasztrófa bekövetkeztének esélyeit erősítette, mivel része volt a társadalmi „egyensúlytalanságok” kialakulásában. Bisseliches jelenértelmezése a kor átmenetiségének gondolatára épül: a cionista eszme ugyan már győzött, de gyakorlati megvalósulása még várat magára, így e két

időpont közötti furcsa és szörnyű kort kénytelen a zsidóság épp megélni. Politikai platform és történelmi elbeszélés között itt is meglehetősen szoros összefüggést fedezhetünk fel: teleologikus és egy ügyet propagáló narratívája a cionista mozgalom bátor, aktivitásra buzdító szellemével korrelál.

*

Előfordul olyan eset is, mikor egy szűkebb témát szakszerűen kifejtő cikkben villan fel nagyszabású történelmi elbeszélés. Hahn István ókortörténész a „mai értelemben vett zsidóság” 70-beli, javnei megszületésére reflektál. E zsidóság Hahn álláspontja szerint „vallási és népi létét egynek érezte és egyszerre élte meg” (VI./112.), hiszen a régmúltat rendszeresen felidéztek, a korabeli valóságos állapotot ellenben átmenetként írták le. A zsidó közösség gondolata így túlélhette az állam és az ország összeomlását, mivel az „erkölcsi elkötelezettség” parancsa pótolni próbálta e megszűnt hatalmat. Hahn azt is kijelenti, hogy a zsidó nép nemes egyoldalúságok önkéntes vállalása által, valamint a könyv és az iskolák hatása alatt nemzeti életét a lehetséges módon tovább folytatta (VI./114.). A zsidó könyv és törvények felejtésének folyamata Hahn szerint a felvilágosodás korában kezdődött, és mára „visszavonhatatlanul múlttá” vált e kor (VI./117.). Hahn szerint tehát a zsidó nemzeti lét a 18. századig fennállt, ám némileg sejtelmesen azzal zárja sorait, hogy a jelen és a jövő nemzedékei emlékezhetnek e hagyományra, és tanulhatnak is belőle. Az írásban keveredik a professzionális történész által vázolt történelemkép összetettsége, a múlt lezártságának tudata, valamint a hagyomány aktualizálhatósága és a múlt jelenhez kapcsolásának a lehetősége.

Jegyzetek

1 Közismert, hogy Komlós részletesen kidolgozott, bár befejezetlen narratívája megjelent, legutóbb *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században* (Budapest: Múlt és Jövő, 2008) címen.

2 E reformegylet társadalomtörténetével kapcsolatban lásd: Michael K. Silber, „A pesti radikális reformegylet társadalmi összetétele 1848-1852 között,” in *Múlt és Jövő*, 1998/1.

A Nobel-békedíjas író, Elie Wiesel 2009. december 9-én érkezett Magyarországra az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége és a Parlament Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi Bizottsága vendégeként. Látogatása alkalmából a Szombat *A bolond Mose* című elbeszélésének fordításával köszöntötte őt, mely életműve központi témájával, az emlékezéssel és az emlékezéssel foglalkozik. A bolond Mose kulcsfigurája végigkíséri Wiesel életművét, és számos írásában visszatér.

ELIE WIESEL

A bolond Mose

A gyerekkoromat végigkísértő arcok közül a bolond Mosée jelenik meg előttem a legélesebben. Mintha csak én lennék az ő egyetlen kapcsolata a valósághoz, és ő az enyém.

A hosszú évek alatt valószínűleg elfelejtettem néhány játszópajtásomat, és alig valakire emlékszem azok közül, akikkel a háború előtt és alatt sok időt töltöttem. De őt nem felejtettem el. Mintha egymás foglyai lennénk. Ahová csak megyek, előttem jár. Néha már nem is tudom, melyikünk üldözi a másikat.

Pedig jól tudom, hogy nagyon régen meghalt; ami azt illeti, halála egybeesett gyerekkorom halálával. Ám ő ezt nem hajlandó elismerni. A halál és a tűz előjogait kihasználva makacsul tagadja a tényeket.

Csakhogya tények sziklaszilárdak: mivel kétszeresen is hátrányos helyzetű volt – nem elég, hogy zsidó, de még magára maradt elmebeteg is –, az első transzporttal vitték el a gettóból. Első állomás: a régi zsinagóga. Mose kihasználta az alkalmat, és előimádkozott. Nevetett. Élete legszebb napja volt az: nem is álmodta volna, hogy ezen a nevezetes helyen imádkozhat egy háromezres gyülekezet előtt. Második állomás: a pályaudvar. Mose dalolt és táncolt, talán

hogy lelket öntsön a többiekbe, vagy talán csak azért, mert még soha nem utazott vonattal. Harmadik és egyben utolsó állomás: egy réges-régen használaton kívüli, elhagyatott pályaudvar peronja. A néma menet élén Mose csak dalolt és dalolt, egyre hangosabban és hangosabban, az utolsó pillanatig, mintha egy csak maga számára ismert ellenséggel csúfolódna.

Az az ellenség nem tudta elnémitani mély, felkavaró énekét. Az a hang körbejárja a világot, és éppen olyan veszélyes meghallani, mint nem meghallani. Éjszaka gyakran riaszt fel álmomból. Újra átélem a gyerek félelmét, aki nem mer egyedül aludni. Megérezem a jelenlétét, ott van a szobában, a tükör melletti sarokban és a folyóra néző ablak előtt. Összegömbölyödöm és ébren várom a

reggelt; csak akkor merek megmozdulni, amikor meghallom a város kora reggeli neszezését.

Régen egyáltalán nem féltem tőle. Gyakran járt nálunk. Apámat barátjává, bizalmasává fogadta. A szüleim figyelmeztettek: – Bánj vele kedvesen, mert bolond. – Nem tudtam, mit jelent ez a szó. Ő maga is így szólt hozzám: – Jól nézz meg, mert bolond vagyok. – Megnéztem, de nem értettem. Újra és újra bemutatkozott olyan embereknek, akiket naponta tízszer is látott: – Nem ismertek, én vagyok a bolond Mose. – Tudjuk, tudjuk – felelték és félretolták az útból. – Nem, nem eléggé, soha nem tudhatjátok eléggé.

Csodáltam őt. Mindenki szánakozva nézte, mégis ő kerekedett fölébük. Mindenhol középpontba került, ő volt a nagy bölcs; egy másik világban mozgott, amelybe csak rajta keresztül léphettünk be. Megéreztem, hogy olyan erő lakozik benne, amely össze is törhetne minket.

Zavarba ejtő, meredt pillantása ravaszságot, aljasságot kölcsönzött az arcának; velem mégis mindig kedves és barátságos volt. Boldogan hagytam félbe az olvasást, hogy meghallgathassam szívettépő énekét. Különös, befejezetlen történeteket is mesélt nekem. – Engem csak az eleje érdekel – mondogatta. – Kit érdekel a vége, azt úgyis ismerem! – És az elejét? – kérdeztem. – Azt is ismerem, csak megpróbálom megváltoztatni.

A Talmud olvasását félbeszakítani nem volt igazi bűn, ha eltölthettem Moséval egy órát. Többet tudott a Talmudról, mint a kétezzer év előtti bölcsek és tanítványaik. Messzebb látott náluk, némasága titkosabb igazságot rejtett, mint az övéké. Talán meglátta a Talmudban az első bolondot, akit Isten teremtett és akire egész biztosan hasonlított. A csodálatos gyűjteményben nem tényeket és kinyilatkoztatásokat talált, hanem látomást és ihletet merített belőle. Ő értette meg velem először, hogy idegenként szabad és kell gondolnom magamra; és hogy ezt az idegent el kell – és el szabad elpusztítanom, ha nem akarom, hogy ő végezzen velem.

Mose egyáltalán nem tagadta meg a bolondságát, hanem még élt is vele. Menedékként, otthonként szolgált neki, és amikor nagy ritkán bolondokházában járok, minden beteg ugyanazt a tisztelet-

teljes félelmet váltja ki belőlem, mint valamikor régen Mose. Rámkacsint a próféta: ő az. Az üldözött, aki elkerget: ő az. A láthatatlan csecsemőjét derűsen ringató fiatal nő: Mosét próbálja megnyugtatni. Valamennyien az ő szemével néznek rám.

Sokszor megyek el mellette az utcán is. Gyakran ül mellettem egy-egy étteremben, színházban vagy éppen repülőn. Néha már azt hiszem, hogy a világegyetemnek egyetlen lakója van, hogy minden arc egyévé olvadt. Hirtelen butának érzem a fiatal hölgyet, akivel sétálok; sekélyesnek érzem a szavakat, amelyeket iszom; terhessé válnak a barátságok. El akarok menekülni, de a kijáratokat Mose őrzi. Valami ismeretlen hatalommal felruházva parancsol nekem és én engedelmeskedem: életem az övének feszül. Csak akkor menekülhetek tőle, ha elpusztítom. De hogyan gyilkolhatok meg egy bolond angyalt?

Egyszer már azt hittem, megtaláltam a megoldást: bezártam őt egy regénybe. Azt hittem, hogy tetővel a feje fölött, rendes laccímmel, otthonnal felvértezve, olyan emberekkel körülvéve, akik szeretik, talán végre békén hagy. Csak később, a munka végeztével vettem észre, mennyire megréft: tudtomon kívül, tolvaj módjára becsempészte magát a többi szereplőbe (kortól, nemtől és vallástól függetlenül). A végén már ő mondta, hogy „én”, „te”, „ő”. Ha két szereplő egymással beszélgetett: mindkettő ő volt. Ha kínozták egymást: ő volt szenvedésük oka és megnyilvánulása. Rémülten olvastam újra korábbi munkáimat: azokban is ő uralkodott. Ott is megelőzött. És ami még súlyosabb: átutazóvá nevezte ki magát, kedve szerint bukkant fel, majd tűnt el újra. Épp hogy csak sikerült lelepleznem, már rohant is tovább, vadabban, mint valaha, erőnek erejével rángatva új kalandok felé engem is.

Olykor felmerül bennem, hogy én magam is csak egy hiba, egy félreértés vagyok: azt képzelem, hogy a saját életemet élem, pedig csak az övét örökítem tovább.

Egy szép napon felhívott egy ismeretlen. Jiddisül beszélt, de vontatott, dallamos akcentusa leleplezte magyar származását. Megdöbbenett ismerősnek tűnő hangja.

– Kivel beszélek? – kérdeztem udvariasan.

Ha szégyellte is a saját nevét, nem fáradt azzal, hogy kitaláljon egy másikat. Inkább semmitmondó dolgokat zúdított rám.

– A nevemet kérdezi? Miért akarja tudni? Úgysem ismer. És nem is fontos. Mit jelent egy név? Csak konvenció, szélhámosság. Mi lehetne hazugabb, mint egy név? Hiszen tudja, hogy még Istennek sincs neve.

– Ő megengedheti magának, hogy ne legyen neve – feleltem félig nevetve, félig bosszankodva. – Őt biztosan nem keverik össze senki mással.

– Mit tud maga erről? És honnan veszi, hogy rám nem érvényes ugyanez? Végülis az ő képére teremtettek, nem?

Valahol már hallottam ezt ez érdes, zaklatott, felkavaró hangot: de hol? mikor? milyen körülmények között? Talán egy elfeledett barátom hangja ez? egy feltámadt baráté? egy régi szomszédé, akinek elszámolnivalója van velem?

– Ismerem magát?

– Hogy jut ilyesmi az eszébe: ismerhetünk-e egyáltalán valakit?

Kijöttem a sodromból.

**Elie Wiesel
gyermekként
édesanyjával
és két nővérével,
Beával
és Hildával**

– Ne raboljuk egymás idejét, uram. Miért hívott fel?

– Mondtam már: találkozni akarok magával.

– Miért?

– Csak úgy. Szeretnék találkozni magával, beszélgetni, megérteni.

– Hogy jut ilyesmi az eszébe: megérthetünk-e egyáltalán valakit?

– Nem hajlandó találkozni velem? Ehhez nincs joga.

Végre kegyeskedett némi magyarázattal szolgálni: mondjuk talán azt, hogy nagy tisztelőm. Állítása szerint olvasta

néhány művem. Egy olyan részletről akar beszélgetni velem, amely őt személyesen is érinti.

Nemigen szeretem a bölcset játszani, aki közvetlen összeköttetésben áll az égiekkel. Nem élek a kastélyban, nem én vagyok a herceg bizalmasa.

– Tehát nem hajlandó találkozni velem? – erősködött az olvasóm. – Csak azért döntött így, mert a nevem nem jelent semmit önnek?

Biztos, hogy hallottam már ezt a hangot, ezt az akcentust.

– Csak egy órát kérek. Mindenképpen találkozunk kell. A szülővárosáról van szó. Azt hiszem, ráismertem.

Tehát nem tévedtem. Egy kisvárosban született, azon a vidéken, ahol én is. Emlékszik a szülővárosomra, mert minden évben többször is járt ott. A bolond Moséra is emlékszik, akit kétszer fogadtak fel az őszi nagy ünnepek hivatalos kántorának szülőfaluja egyetlen zsinagógájában. Felugrottam: a bolond Mose? Hát így már mindjárt más.

– Komolyan mondja? – kiáltottam izgatottan. – Ismerte őt? Hallotta énekelni? Mikor? Hogy viselkedett, milyen hangulatban volt? Beszélt is vele? Mit

mondott magának? Mikor látta utoljára?

– Túl sokat kérdez egyszerre. Telefonon nem tudjuk ezt megbeszélni. Éppen róla akartam beszélni magával. De az ön ideje túl drága. Kár. Sajnálom.

– Várjon! Én nem mondtam ilyet!

– De azt hittem...

– Felejtse el, amit mondtam.

Most már én ragaszkodtam a találkozáshoz. Mikor találkozunk? Minél előbb. Most azonnal? Most nem ér rá. Délután? Nincs ideje. Este? Már elígerezett. Adta az elfoglaltat: jövő héti biztosan nem ér rá. Könyörgésemre

végre hagyta magát rábeszélni: másnapra szabaddá teszi magát. Találkozunk munka után, hétkor. Meghívtam magamhoz. Az neki túl messze van: Brooklynban lakik. Mivel jobb hely nem jutott eszembe, a negyvenkettedik utcai könyvtárnál beszéltük meg a találkozót. A főbejáratnál. Jó lesz így? Jó lesz. Hogy biztosan megismerjük egymást, el akartam mondani, hogy nézek ki. Erre nincs semmi szükség, tiltakozott.

Nevetve letette a telefont, és a nevetése még a hangjánál is ismerősebben csengett.

Így tudtam meg, hogy van még valaki ebben az érzéketlen városban, akiben ott él a kántor emléke, a kántoré, aki eljátszotta a szent bolondot, majd a bukott bolondot, hogy kihívja az égieket és szórakoztassa a gyerekeket.

Ki lehet az? Egy öregember, aki még egyszer utoljára visszanéz, mielőtt végleg elhárzik? A fia, aki a múltat, a régi sebeket keresi? Egy árva, aki meg akar érteni valamit? Holnap kiderül. Egyelőre a várakozás is éppen elég. Már nem is éreztem magam annyira egyedül: az emlékezetem már nem börtön lesz, amely egyre szűkösebb és egyre fojtogatóbb börtönöket zár magába. Kívülről kinyitják az ajtókat. Végre valaki megerősíti, hogy a bolond Mose tényleg létezett, nem csak úgy befészkelte magát a képzeletembe.

Nagy szükségem volt erre a kézzel fogható bizonyítékra, erre az igazolásra. Mert amióta fölvettem a telefont és hallottam a másik lélegzetét, kételkedni kezdtem a létezésében: csak saját életem lenyomatának vagy talán meghosszabbításának véltem. Olyan gyakran és olyan messzire elkísért, hogy már-már összekevertem a sorsunkat, az életutunkat: úgy énekeltem, ahogy ő, úgy imádkoztam, ahogy ő, én is megpróbáltam próbára tenni és a magaméval összevetni mások némaságát. Én lettem ő.

Így aztán valamiféle hálával gondoltam ismeretlen brooklyni barátomra: neki köszönhetően újra önmagammá válhatok. Feltéve, hogy nem éri semmi baj, nem hal meg addig, nem felejt el az emlékeit...

Később, amikor munkám végeztével hazafelé tartok, hirtelen kényelmetlen érzés fog el: mi van, ha a brooklyni magyar zsidó nem is idegen? Meg kell állnom az utca közepén, hogy egy

felhőkarcolónak támaszkodjak. Gondolatban végigmegyek a beszélgetésünkön, és most az egészet furcsábbnak érzem, mint ma reggel: miért nem akarta elárulni a nevét? Miért nem akart eljönni hozzám? Miért csak az utolsó pillanatban említette a kántor nevét? És miért nevetett? Valami homályos veszélyt érzek. Ha nem idegen, akkor ki lehet? Mit akar tőlem?

Összeszedem magam és továbbmegyek. Későre jár, nagyon elfáradtam. Követem a folyót. Egy lélek sem jár erre. Mégis minden sarkon megállok és hátranézek: csak nem követ valaki? Lé-

Hirtelen megértettem, miért kísért a felszabadulás óta: azért láttam mindenütt őt, mert mindenütt ott volt, minden szemben, minden tükörben.

legzetvisszafojtva várok: semmi. Csak az idegeim játszanak velem. Jön egy autó, elvakít a fényszórója, hátraugrom. Elment. Ki vezette? Nem szabad semmire gondolnom. Végre a házhoz érek. A portás ajtót nyit, és csodálkozva bámul rám. Azt hiszi, részeg vagyok, nem vagyok egyedül. Fölmegyek a huszonegyedik emeletre. A szobám. Nem merem fölkapcsolni a villanyt. Tapogatózva megyek az ágy felé, sötétben vetkőzöm le. Úgy érzem, figyelnek. Aludni. Alvásba bújni. Ezer kéz nyúl felém és hívogat: félek, de hagyom, hogy vigyenek, meg akarom adni magam annak a hangnak, megérteni, hogy miért volt olyan ismerős; félek, de meg akarom érteni, hogy miért félek... így toporgok körbe és körbe, míg végre elalszom.

Már egy órával a megbeszélte időpont előtt lecövekeltem a könyvtár előtt. Az áruházak ontották magukból a vásárlókat, akik aztán újabb és újabb hullámokban lepték el a járdát. A járőrelők és az autósok javában vívták mindennapos csatájukat. Végeláthatatlan volt a zsúfoltság. A hőségtől közönyös, rezignált arckifejezést öltöttek az arra járók. Férfiak és nők, fiatalok és öregek sétáltak

kéz a kézben. Volt, aki megszokásból, volt, aki azért, hogy ne vesszen el a tömegben. Egyre csak duzzadt a sokaság.

Mozdulatlanul álltam és fürkésztem az izzadt arcokat: vajon felismerem majd azt, akire várok?

Pontban hét órakor megjelent egy férfi és egyenesen rám nézett. Nem ismert meg. Én viszont felismertem. Izzó szemét, duzzadt ajkát, hajlott hátát. A többi nem is számított. A külseje nem volt fontos. Régen mindig rongyokban járt. Most elegáns volt, világosszürke öltönyt és hozzáillő nyakkendőt viselt. Régen a koldust játszotta; most viszont a gazdag embert.

– Mose – motyogtam el-fulladva.

Kezet nyújtott.

– Jó napot. Örülök, hogy megismertem. Hogy van?

Komor, dallamos volt a hangja. Mozdulatai bizonytalanságról árulkodtak. Arc kifejezése pedig egyszerre volt zavarba ejtő, alázatos és csúfondáros.

Nem akartam hinni a szememnek. Csak úgy lüktetett a fejem. A kezemet szorongatta, és nem volt erőm visszahúzni. Az járt a fejemben: „Gondolkodj, gyorsan!” De nem mertem gondolkodni: ki tudja, hová vezetnek a gondolataim. Ha a bolond Mose életben van, akkor mindazok életben vannak, akik eltűntek, akik belevesztek a ködbe; történt valami az éjszaka birodalmában, amiről semmit nem tudunk, valami, ami merőben különbözik attól, amit gondolkunk.

Elengedte a kezemet és kíváncsian vizslatott, mintha próbára akarna tenni:

– Mosénak szólított. Miért?

– Nem is tudom. Véletlenül, megszokásból. Szeretem ezt a nevet, a népünk történelmét rejti magában.

Ő volt az, a barátom, a bolond kántor, ő nézett farkasszemet velem, ehhez kétség sem fért. Láttam, amikor a halálba indult, mégis ez volt a legfőbb bizonyíték, hogy életben van: akik éjjel bekerültek a halál olvasztótégelyébe, nappalra egészségesebben és tisztábban jöttek elő belőle, mint azok, akik nem mentek utánuk.

Hirtelen megértettem, miért kísért a felszabadulás óta: azért láttam mindenütt őt, mert mindenütt ott volt, minden

szemben, minden tükörben. A halottak visszatértek a földre, mind hozzá hasonlóan; ő az első láncszem a bolondok sorában, maga az emberré változott sors.

Már nem volt pocakja, sem dús szakáll. Toldozott-foltozott kabátja alatt már nem viselt imakendő, *talisz katant*. Mégis ugyanaz a Mose volt, aki valamikor régen az utcán, a zsinagóga előtt kiáltozott az imák idején: – Lángolok, gyerekek, lángolok, mint a tűz! Nézzetek ide, gyerekek, és láthatjátok, hogy mindenki képes lángolni anélkül, hogy elégne! – Mindig azt hitték, részeg. Szeretett inni. Ünnepek idején végiglátogatta a haszid csoportokat, és azzal zavarta meg az összejövetelüket, hogy felugrott az asztalra és egyetlen hajtásra kiitta a felé nyújtott üvegeket. Ő volt a bolondok királya, a próféta szerű bolond, bármit megtehetett. Minél többet ivott, annál látnokibban beszélt. – Igen, lángolok, gyerekek! – kiáltozott. – Nézzetek meg jól és értsétek meg, hogy a tüzet a tűz szítja fel, és a tűz ki is oltja a lángot! de jaj annak, aki kioltja, jaj annak, aki elhúzódik tőle. Nézzétek, gyerekek, nézzétek, hogy rohanok neki!

– Menjünk, együnk valamit – javasolta új ismerősöm.

Találtunk egy kóser éttermet a negyvenhatodik utcán. A pincér egy üveg szilvapálinkát tett az asztalra. Koccintottunk. – Mose mindig egyedül ivott. Vele kellett volna tartanom, de túl fiatal voltam. Most már késő vajon? Ki tudja? – kérdeztem.

Másodszor is töltöttem magunknak a pálinkából. Aztán harmadszor. Én egy hajtásra kiittam a magamét; ő izlelgette, apró kortyokban itta. Az jutott eszembe: „Mégiscsak megváltozott. Régen türelmetlen lett volna, siettetten volna a dolgokat. Lehetséges volna, hogy útja végéhez ért?”

– Olvastam, amit a bolond Moséről írt – mondta kis fintorral. – Úgy látszik, jobban ismerte, mint én.

– Jobban? Inkább talán máshogy.

– Nem, jobban. Hogy mire alapozom ezt? Sokat beszél róla, ő tölti be élettel az írásait. Ezért akartam mindenképpen megismerni. Mit tud róla? A háttéréről? A céljairól? Titkos terveiről? Biztos benne, hogy olyan volt, amilyennek ábrázolja? Hogy nem arra használta fel a bolondságát, hogy elérjen valamilyen célt, amelyet csak ő ismert? És egyálta-

lán, biztos benne, hogy meggyilkolták Auschwitzban?

Legszívesebben közbevágtam volna: – Félreértett, rosszul fejeztem ki magam, rosszul fogalmaztam, ezért félreértette az írásomat. Most már ismerem az igazságot, mert az az igazság, hogy a bolond Mose nem halt meg és soha nem is fog meghalni, ahogy a szeme világa sem fog soha kialudni. – De nem szóltam egy szót sem, hagytam, hogy rámozdítsa a mondanivalóját, mint valami jól megérdemelt büntetést.

Amikor aztán nem bírtam tovább, rákiáltottam: – Mit akar tőlem? Mi rosszat tettem önnel? Milyen joggon ítélkezik fölöttem, milyen joggon vádaskodik? A bolond Mose? Ő nem ítél el senkit, de maga igen. Minek, kinek a nevében?

Megfogta a kezemet, hogy lecsillapítson.

– Elragadtatja magát, ne legyen ilyen dühös. Megsértettem: elnézést kérek érte.

Arra gondoltam: „Hát igen, mégiscsak megváltozott. Mose soha senkitől nem kért bocsánatot, még Istentől se, Istentől a legkevésbé.”

Kortyolt egyet és folytatta, immár valamivel halkabban: – Olyan kíváncsi voltam, hogy kihasználtam a kedvességét, ért engem?

– Ne beszéljünk többet erről. Ígyunk. Úgy idézhetjük meg legjobban a kántor emlékét, ha iszunk.

Hogy elnyerje a bocsánatomat, egyetlen hajtásra kiürítette a poharát; majd rövid habozás után így folytatta: – Már csak egyetlen kérdésem van. Lehet, hogy megsértem vele. Mindig szeretettel beszél róla. Úgy beszél róla, ahogy én az apámról. Miért?

El akarta mesélni az életét, a háború előtt, alatt és után átélt élményeit. Nem voltam kíváncsi rájuk. Kezdtem össze-zavarodni, egyre jobban kijöttem a sodromból, összegabalyodtak a gondolataim, egyre jobban eltévedtem.

– Térjünk vissza a kérdéséhez. Hogy miért idézem fel szeretettel az emlékét? Mert senki más nem teszi. Mert senki apja, senki fia nem volt. Otthontalanul, gyökértelenül, munka nélkül élt: úgy is mondhatnám, hogy szabad ember volt. A külvilág nem tudta megkísérteni, sem megijeszteni. Megbízhatatlanul, magányosan tengődve fertőző örömforrássá, közjóvá változtatta a bolondságát. Ve-

zéricsillagként mutatta az utat. Látnok volt, aki soha nem ivott kétszer ugyanabból a kehelyből, soha nem kereste kétszer ugyanazt az élményt. Hogyan idézhetném fel a képét szeretet nélkül, a sorsát elvágyódás nélkül?

Reggelig folytathattam volna, de elhallgattam. Hirtelen eszembe jutott, hogy valójában semmit nem tudtunk róla, csak azt, amire ő maga nyitotta ki a szemünket. Lehet, hogy valamelyik szomszédos faluban családja volt, szerelmes volt egy nőbe, gyerekeket nevelt. Mit is mondhattunk róla pontosan? Hogy bolondnak nevezte magát, hogy összekeverte a boldogságot és a szegénységet, a világos pillanatok és a hallucinációkat. De mi a helyzet a többivel? Azzal az oldalával, amit soha nem mutatott meg? Kétségek gyötörtek. Újra szemügyre vettem a brooklyni zsidót.

– Az igazságot! – suttogtam. – Azonnal mondja el az igazságot! Maga tud valamit, amit én is tudni szeretnék. Mondja el! Ki maga? Miért érdekli a kántor? Talán a testvére? A barátja? A gyilkosa? Bosszút akar állni érte? Vagy talán – a fia?

Mintha meglepte volna a kérdésem. Elvörösödött és hunyorogni kezdett, szemhéja idegesen tikkelt, de meg sem próbálta megállítani. Rövid hallgatás után összeszedte magát és nagyot nevetett.

– Maga tréfál! Elragadtatja magát! Milyen élénk a fantáziája! Hogy én bosszút akarnék érte állni? Hogy én lennék a fia?

– Az, hogy nevet, nem bizonyít semmit. Csak azért nevet, hogy leplezze a kis játékát, de én átlátok magán. Mondja el, ki maga és miért ül itt velem szemben. Mondom, hogy mindent tudnom kell.

Újra elkomolyodott és elmélyedve vizsgálta a körmeit. Elködösült a tekintetem.

– Nos? Nincs több mondanivalója? Nagy kár. Ha itt lenne a bolond Mose, ő megtalálná a módját, hogy szóra bírja. De ő már nem ezen a világon él. De én akkor is ismertem és egészen mostanáig követtem. Ez biztosan bizonyít valamit, de úgy fogok meghalni, hogy nem tudom, mit.

A körmét rágta, izzadság gyöngyözött a homlokán. Világos volt, hogy megijesztettem. Talán mert lelepleztem?

Vagy mert megpillanthatta a kántor másikat arcát? Vagy azt hitte, hogy én vagyok a bolond Mose? Néhányszor szomorúan megcsóválta a fejét, majd felpattant és kábán, vontatottan közölte, hogy mennie kell.

Mintha ködön át néztem volna, ahogy az ajtóhoz sétál; megállt a kasszínő előtt, kifizette a számlát, borraivalót adott a pincérnek, visszajött, hogy még egyszer jól megnézzem magának, majd elment. Vissza kellett volna tartanom, utána kellett volna rohannom, kényszeríteni, hogy mindent bevalljon. A kántor biztosan ezt tette volna, de én képtelen voltam rá: túl sokat ittam.

Zaklatottan néztem a többi vendéget, de ők szerencsére nem törődtek velem. Fiatal párok bámulták egymást, még enni is elfelejtettek; öregemberek némán ettek, mintha haragudnának a világra. Lassanként kiürült az étterem. Végre én is felálltam és bizonytalan léptekkel kísértálmam. Hamarosan újra a Times Square-en találtam magam, ezen a zord vásártéren, ahol a csavargók pakolják ki a kétségbeesésüket. A magányos járókelők neonfényben fürödve, a wurlitzer zenéjétől eltompulva vonszolják magukat egyik kocsmából a másikba. Egész éjjel céltalanul mászkáltam. Azután hazaindultam a folyó mentén: a reggeli szellő újra életet öntött belém. Az alkohol hatása kiment belőlem, visszanyertem az egyensúlyomat, újra tisztán láttam. Elszégyelltem magam az étterembeli viselkedésem miatt, nem kellett volna jelenetet rendeznem. Hiszen a brooklyni zsidó, akinek még mindig nem tudtam a nevét, csak egy kíváncsi olvasó volt, aki találkozni akart a honfitársával. A többi csak beteg képzeletem szüleménye. Annak a szegény fickónak semmi köze nem volt hozzá.

Drága Mose, gondoltam mosolyogva; megint megtréfáltál. Te sosem változol.

Ám a találkozás felvetett egy kérdést, egy újabb kérdést a szülővárosom kántorával kapcsolatos kérdések tengerében. Lehet, hogy részegségemben mégis tisztán láttam. Lehet, hogy a bolond Mose senkinek nem fia ugyan, de mindannyiunk édesapja.

Gyárfás Vera fordítása

*In: Legends of our time. Bard Books /
Published by Avon, 1980*

Részlet az Örkeny Színház előadásából (Fotó: Éder Vera)

Hogy állítsuk meg?

Brecht-nél Amerikában üti fel fejét a fasizmus, a „fináncióke legreakciósabb, legimperialistább...” stb. formája (dereng még a dimitrovi meghatározás?), ám az Örkeny Színház és a Budapesti Zsidó Színház előadásaiban Arturo Ui végső monológjában, a „védelem alá vont” települések között Magyarország kisvárosait, falvait is sorolja. Mint Vajda Róbert rendező (Zsidó Színház) elmondta, nem beszéltek össze. A két társulat közel egy időben mutatta be a darabot.

Korántsem véletlenül. Brecht társadalomkritikája nagyon él a mai magyar színpadon. Senki nem gondol Amerikára, amikor a megbecsült városi képviselőt olcsó kölcsönrel korrupcióra bírják, s ő kijárja a *Tröszt*-nek az első városi

hitelt, hogy aztán megállíthatatlanul csússzon lefelé.

Ui-ból, a piti gengszterből persze a *Tröszt* csinál politikust, mely erőszakkal magához ragadja a politikai hatalmat is, és az egész országot, sőt az egész világot uralma alá hajtja. Ám míg Zsótér Sándor rendezésében az Örkeny Színházban, Kerekes Éva alakításában Ui suttyóságából kiemelkedő neurotikus hisztérika, akinek korábbi szövetségesei elárulása is csak átmeneti üzembazavar, Végh Tibor alakításában, Vajda Róbert-nél a Zsidó Színházban tragikus színezetet kap. Ahogy a rendszer őt is felőrli, megöregszik a szemünk láttára, bele-roppan szerepébe, és párhuzamos sorsot ír le, mint első nagyszabású áldozata, a korábban tiszteletre méltó, elkorruptálódott Dougsborough. Utóbbi Csujá Imre alakításában az Örkeny előadásában mintha könnyebben simulna bele a tisztességtelenségbe, csak a végén tudjuk szólni kissé, a Zsidó Színházban (Lában Kati megformálásában) mintha inkább hezitálna az elején, s kevésbé tragikus a vége. Az Örkenyben Ui-t játszatja a rendezés színésznővel nőnek öltözve, a Zsidó Színházban Dougsborough karakterét férfinak. A

Arturo Ui: Végh Tibor.
Részlet a Budapesti
Zsidó Színház
előadásából
(Fotó: Horváth Győző)

sugallat azonos: a nem korántsem erkölcsi kategória: a tisztességtelenségnek bárki részese lehet.

Zsótérnél hátborzongató humor és ironia övezi az erőszakot, így a kontaszt fájdalmasabb és a nevetés szegyenbe hoz, a Király utcai Kuplung szórakozóhelyen, Vajda rendezésében direkter a játék. Kopaszra nyírt kidozóember járkal a kávéházi asztalok között, fenyegetően belenézve a nézők arcába, elmosva a színpad és a nézőtér határait.

Rólunk van szó, a bőrünkre megy a játék.

Az Örkény Színházban erősen stilizált a tér: hatalmas karfiol körül és alatt zajlik a játék, melyről egyszermind emberi agyra is asszociálhatunk. Karfiolféjú kereskedőket hálóz be, ölet meg, hajt hatalma alá a rendszer. A Zsidó Színházban fekete kalapos, fekete öltönyös zöldségkereskedők tömörülnek a Trösztbe (aktualizáló hitközségi korrupció-kritikának is érezheti, aki akarja), jelezve, hogy e jelenség és a fasizmus nem etnospecifikus, aki a rendszer része lesz, azt a rendszer bedarálja, másrészt a nem sem számít. Az Örkényben a karfiolra vetítik egyes szereplők monológját, a Zsidó Színházban a falakon lévő vetítővásznak kapnak hasonló szerepet.

Gyomorszorító asszociációink támadhatnak mindkét előadás bírósági tárgyalásjelenetét látva, ahol a tanút megmérgezik, a bírót megfélemlítik.

A társadalomkritika a városi képviselőtestület korrumpálódásánál, a hajózási cég felvásárlásánál és itt ér a legközelebb a fenyegető mindennapokhoz.

Míg Zsótér eltartja magától tárgyát, s a brechtihez hű ironiával és elidegenítő hatásokkal operál, Vajda Ui karrierista jellemfejlődését/jellemhanyatlását helyezi a középpontba, mely hű

bizalmasának likvidálásában konkludál. A Gábor Péter Yeti megformálta Ernesto Roma Vajdánál a brutális gengszter és az őserő megtestesítője, Zsótérnél, Ötvös Csaba alakításában inkább komplexusos kvázigyermek a bandavezérnek, akinek tragikusan csalódnia kell. Hasonlóan erős jelenete a Zsidó Színház előadásának, melyben

Givola (Jávor Bence) afféle politikai tanácsadóként szóról-szóra előmondja Ui első nyilvános beszédét.

A darab végén Zsótérnél Ui szerencsétlen és kiszolgáltatott nővé változik: áldozat maga is, akit a rendszer felfal. Ezt nem sokkal megelőzően még ő kínált a „Tröszt” strómanjaként, „harminc százaléért” védelmet és biztonságot a népnek. Vajdánál Uira nem is tudunk figyelni az utolsó jelenetben: fekete sapkás suhancok géppisztollyal törnek be a színre, a Tröszt nevében garantálni az új rendet.

Zsótér absztraktabb, artisztikusabb, látványosabb, Vajda lokálisabb, konkrét, politikusabb értelmezést kínál (utóbbi félig profi, félig amatőr színjátszó társulattal, menedzsment, támogatás és színpad nélkül).

Noha a darab címe Arturo Ui *megállítható*, illetve *feltartóztatható* felemelkedése, arra egyik előadás sem ad választ, *hogyan* is kellene őt megállítanunk.

Brecht persze arra gondolt, hogy erre a kérdésre nekünk, mindenkori nézőknek kell megadni a választ.

Szántó T. Gábor

<http://www.zsidoszinhaz.hu/>

Arturo Ui, gengsztervezér – Végh Tibor; Ernesto Roma, a hadsegéde – Gábor Péter Yeti; Giuseppe Givola, virágkereskedő, gengszter – Jávor Bence; Emanuele Giri, gengszter – Körmendi Pál; Clark – Somhegyi György; Mulberry – Cziráki Gergő; Védő, Caruther – Moldován Márton; az öreg Dogsborough – Lábán Kati; ifjabb Dogsborough, Bowl, Sheet, Hook – Sütő András Miklós; Védő, O’Casey, Ignatius Dullfeet, újságíró – Báráz Tamás; Betty Dullfeet – Orosz Eszter; Goodwill – Vajda Róbert; Zenei terv + Rap: Schönberger Ádám; Bíró – Néző; Fish – Néző; Rendező: Vajda Róbert

<http://www.orkenyszinhaz.hu/program/arturoui.php>

Arturo Ui, gengszterfőnök, Egy nő – Kerekes Éva; Az öreg Dogsborough, Egy színész – Csujá Imre; Ernesto Roma, Ui hadnagya – Ötvös András m.v.; Emanuele Giri, gengszter, Gaffles, egy úr a városházáról – Polgár Csaba; A virágkereskedő Giuseppe Givola, gengszter, Goodwill, egy úr a városházáról – Máthé Zolt; Sheet, hajóvállalatulajdonos, Ted Ragg, riporter, O’Casey, vizsgálóbiztos, Védő, Ignatius Dullfeet – Debreczeny Csaba; Betty Dullfeet, a felesége, Dockdaisy – Szandtner Anna; Dogsborough Jr., Bowl, Sheet pénztárosa, A vádlott Fish, A fiatal Inna, Roma bizalmasa – Barabás Richárd eh.; Flake, karfioltrösztös, Bíró – Für Anikó; Butcher, karfioltrösztös, Hook, zöldségkereskedő – Dömötör András; Clark, karfioltrösztös, Ügyész – Takács Nóra Diána

Díszlet: Ambrus Mária; Jelmez: Benedek Mari; Maszk: Szabó Cili; Zene: Tallér Zsófia; Fordító-dramaturg: Ungár Júlia; Ügyelő: Hérics Anna; Súly: Kanizsay Zita; Asszisztens: Ari Zsófi; Rendező: Zsótér Sándor

Csipetnyi bulvár

Sokféle módon, sokféle hangnemben lehet az élet nehézségeiről, betegségekről, terheségről, szülésről írni, vagy, ahogy ebben a könyvben, arról, hogyan lesz egy meddő házaspárnak lombikbébije a nyolcvanas évek végén, Magyarországon. Lugosi Viktória, mint az előző, első regényében, az *Ajvé*-ben, itt sem a könnyes-édes-bús, vagy a tragizáló hangot választja. Egy interjúban (168 óra, 2009. aug. 29.) nyilatkozza is, hogy „retteg az érzélgősségtől”. Aztán azt mondja: „behányok tőle”. Ez a kis szövegszerlet – bár kiragadott – számomra tükrözi azt, amit a könyv problémájának tartok: azt a már a fül-szövegben is észlelhető stílári billegést („Szart se ér, hogy kifogtam egy fantasztikus pasit.” [12.]), esetenként modorosságot, amely az érzélgősség-mentességre való törekvés következménye, és ami sajnos túlmegy ezen: nemcsak az érzelmességet védi ki, vagy kerüli meg, hanem az érzelmeket általában. Ez a könyv nem igazán tud az érzelmekkel bánni. Meglep, mert az *Ajvé*-ben ez nem így volt, az *Ajvé* tudott őszinte és megrázó lenni. A *Dafke* adagol – ahogy a profi mesterszakkács férj az egzotikus hozzávalókat az erotikusnak szánt főzési jelenetben. Kiszámítottan adagolja az érzelmeket, hogy olvasmányos, pörgős, érdekes legyen – ami egyébként jól is sikerül –, de egy ilyen, természetéből fakadóan érzelmi téma esetében ez helyenként visszaüt.

Az adagolás különben nem áll távol a főhősnőtől, a húszas évei vége felé járó televíziós újságírótól sem (az említett interjú szerint a foglalkozás ön-életrajzi elem, a lombik nem), a szakmájához tartozik. S bár azt a változatát, amelyre a sikerfilmek kiabálós-ámde-jószívű rendező, főnök, stb.

Lugosi Viktória: Dafke
Ulpus-ház, 2009,
270 oldal, 2999 Ft

alakjaira hajazó főszerkesztő tanítja (a műsornak olyannak kell lennie, amitől „a nyolc általánost végzett tápiómcsohládi kismamának bizsereggni kezd a puncija” [41.]), a főhősnő, lévén a minőség híve, illően kritikával szemléli és ellenzi (meg is kapja a főszerkesztőtől: „Nincs benne se vér, se ge-ci, se könny” [40.]), magát az adagolást mint technikát átveszi, s így eléri, hogy egy új sorozatban, az „izgalmas tudományos” témák sorában megbújva adásba kerül a lombikprogramról készített műsora. Nem tudom ezt más-ként olvasni, mint a „hogyan készült ez a könyv”-kérdésre adott *mise en abyme* tükörszerű válaszként.

Ahogy az *Ajvé*, úgy a *Dafke* is pesti zsidó családok humorral ábrázolt élet-terében játszódik. A lombikos főszálba ágyazódnak be a rendszerváltás kö-

rüli magyar valóságot bemutató epizódok, a cipzáras övbe rejtett valuta, a lakással kecsegtető, de az idős bácsi-val nem törődő rokonok által a bácsi halála után csúnyán kijátszott eltartási szerződés, valamint a főhősnő és anyja gyűlölkö-szeretek, zivataros és hango-s viszonya, a széderesti családi vacsorák. Ezeket a részeket jobban szerettem – jobban is hasonlítanak az *Ajvé*-re. A nézőpont külső, a hang ironikus, nem szeretné, ha túl személyesen olvasnám, megtart egy bizonyos fanyar, profin kimért távolságbán, és ezt rendjén valónak is érzem. Itt kisebb a disszonancia a szlenges fordulatok és a történet érzelmi telítettsége között („Bár az utolsó ebédmeghívás rémesen végződött, mégsem mondhatom, hogy bocsi, elcseszted a napom, nem randizok veled.” [54.]), és ezért nem annyira kirívó az ellenpontnak, feszültségoldásnak szánt bulváros íz.

A baj akkor van, amikor a szerző úgy akar érzelmi hatást kiváltani, hogy a jelenetek témájából adódó érzelmi telítettséget lefokozza. A nyitó kórházi jelenetben a főhősnő egy számtalan sikertelen kezelésem átesett, a hormonoktól alaktalaná hízott nővel – mint potenciális saját jövővel, rémképpel – szembesül. Ezt követi egy szépen felépített asszociatív emlékezéssorozat. Az orvosi szakvéleményből kiderül, egészségesek mindketten, de nem kompatibilisek; innen elágazva egy tévés munka, az autista kisfiú története (akit saját kérésére kötöz le az anyja, hogy ne tudja magát ütni, s akinek minden vágya, hogy a hónap végén is jusson pénzük a napi doboz tejföldre); a már említett főzési epizód, aztán a házaspár találkozásának története – a főhősnő a virágpiacon forgatott, férje az ott megismert különlegesen pozitív személyiség, az egyik árus, Mici néni unokája. (A részeket nem könnyű újra kikeresni – nincs a könyvben tartalomjegyzék.)

„Tök jó volt újra végiggondolni, elterelte a figyelmemet arról, hogy megfagytam a rövid ujjú pólóban. A virágos hálóingés nőn volt köntös...” (50.) – a hosszú emlékező kitérő után így érünk vissza a kórházba, a jelenbe. Nekem ez nem hiteles. Az embernek, szerintem, nem a pólójáról kell elterelni a figyelmét, ha arra vár a folyosón, mikor mehet be egy kisműtetre, petevezeték-átfűzésre. A következő oldalakon aztán persze jön ez is, kiderül, a fehér jogging hazugság, álca, mintha nem is lenne a főhősnő (akinek nincs neve végig) kórházlakó, pedig hát valószínűleg az, s még az is lehet, ő is követ lesz a hormontól, mint a hálóingés, s hogy fél is, és imádkozik, ahogy a nagymamája tanította. De ekkora már elrontotta a dolgot a „tök jó” meg a póló, profánnak érzem az egészet, kiábrándítónak, háritósnak-elkerülősnek. Nem értem azt sem, hogy fordulhatnak elő olyan tévedések, mint a főhősnő elmélkedése az inszemináció után: „Ha sikerül, a megtermékenyült petesejtnek hamarosan meg kell tapadnia és el kell kezdenie osztódni” (130.). Ez pont fordítva van, szerintem sokan tudják, de íme, egy biztos forrás, a Kaáli Intézet honlapja: „A megtermékenyített, osztódásnak indult petesejt a méh üregébe vándorol, és miután itt beágyazódik, létrejön a terhesség”.

Lugosi Viktória perspektívája valahol a tényfeltáró újságíró és a sikerkönyv-író között helyezhető el. Ez a keverék néhol nem szerencsés, de van pozitív hozadéka is: a dafke-attitűd, amely nemcsak a főszereplő sorsára vonatkoztatható, hanem – (ön)íroniába játszó dühként – azt a társadalomkritikai alapú tettvágyat táplálja, amelyet a tv-műsorból ki kellett hagyni. Amiről nem szólhatott a lombikos film – arról szól a könyv. Az elrettentő kórházi viszonyok, a betegek kiszolgáltatottsága, az orvosok betegek feletti hatalma, rossz munkakörülmények – ma is ilyen ez. (Bár pont a magánlombik-intézetekben más a helyzet.) Ez nem változott húsz év alatt, és nemigen fog a közeljövőben sem változni. Éppen ezért kétségtelenül fontos, hogy valaki beszéljen erről, úgy, hogy minél többen olvassák.

Menyhért Anna

„A kabaré ne legyen részrehajló”

Sas Józseffel beszélget Várnai Pál

Humorista. Számos díj kitüntette: Jászai Mari-díj, Karinthy-gyűrű, Magyar Köztársasági Érdemrend Tszti Kresztje, Erzsébet-díj, Érdemes és Kiváló művész.

– Huszonhárom éve vezeti a **Mikroszkóp Színházat***, amely talán az utolsó magyar vagy pesti kabaré. Beszélgetésünk ürügye egy kerek évforduló, ugyanis Sas József nemrég múlt 70 éves. Nagy ünneplések voltak, többek között egy születésnapi show-ja is a tévében. Különben a legutóbbi szilveszterkor sokan az Ön műsorát tartották a legjobbnak. Mindenekelőtt beszéljünk pár szót gyerekkoráról és pályakezdéséről. Egyik könyvében említi, hogy „Franzstadti csóró utcagyerek” volt.

– Miután apámat elhurcolták, a Ferencvárosban laktunk anyámmal és öcsémmel, majd mostohaapám is csatlakozott hozzánk. Olyan szegények voltunk, hogy egyik nap ültünk a Halter téren egy padon, s jött egy Harsányi nevű bokszoló, aki megkérdezte tőlünk, hogy vacsoráztunk-e már? Jót röhögünk, mert, bár a szót ismertük, a vacsorát nem. Mondtuk, hogy persze hogy nem vacsoráztunk. – Akartok? –

Fotó: Tóth Csilla

Naná. – Akkor gyertek a Fradiba. A Fradit akkor Kinizsinek hívták, de azért mindenki Fradinak nevezte. – Ha beszálltok bunyózni, akkor kaptok tejet meg kenyeret, tette hozzá Harsányi. Mezítláb voltunk, rohantunk a Fradi pályára. Ott bunyóztunk és a tejet valóban megkaptuk, néha mi is cipeltük. Ez volt a sportolói pályafutásom. A hetedik általánostól kezdve minden nyári szünetben dolgoztunk, vagy a konzervgyárban, vagy a fagyaltgyárban vagy a szalámiagyárban, mert a Fradi (Kinizsi) az élelmészhez tartozott s ilyen jó helyekre helyeztek el minket. Ebből a pénzből fedeztük tanszereinket, tankönyveinket.

* Az interjú 2009 tavaszán készült.

– Említette, hogy apját elhurcolták munkaszolgálatra.

– Igen. Utolsó emlékem róla – négyéves voltam – hogy hoz nekünk egy nagy görögdinnyét. Majd eltűnt, a Zöldi-féle különítménnyel vitték el. Nem tudtunk róla semmit, egészen a háború utánig, amikor a győri színházhoz kerültem s ott az igazgató elmesélte, hogy együtt voltak apámmal Auschwitzban.

– Hogyan élték túl a vészkorszakot?

– A Klauzál utca 35. szám alatt laktunk, egy földszinti lakásban. A ház oszlopán még most is ott van a szilvalekváros kezem nyoma, mert öcsém-mel odaszaladtunk, amikor bejött egy nyilas és a levegőbe lőtt. A Klauzál utcából sikerült bejutnunk egy Nürnberg utcai svéd védett házba, ahonnan később a nyilasok kirakták a gyerekeket és elvittek bennünket a Klauzál téri csarnokba. A következő állomás a bevagonírozás lett volna. Nagy szerencsénk megóvott attól, hogy elvigyenek bennünket az utolsó transzporttal. Bejött egy rendőr és egy nyilas. Sírtam. Egy néni elkezdett kiabálni, hogy viszik a gyerekeket. Odaszaladt anyám, és amikor a nyilas elment valahová, a rendőr cinkos intésére anyám elvitt onnan. Hát így maradtunk életben.

– Hát igen, hajszálon múlt mind egyikünk élete. De hogyan lett színész? Ön végigjárta a magyar vidéki színész vándorútját. Ugye táncoskomikusként debütált?

– Tandíjmentesen végeztem el a Rózsahegyi színiiskolát. Egy idős színészről összehozott engem a győri koreográfussal, ahol azt mondtam, hogy tudok táncolni. Persze nem tudtam. Amikor rájöttek erre, látva, hogy mennyire szeretnék színész lenni, leszerződtek segédszínésznek. Táncoltam, énekeltem, majd prózai szerepeket is kaptam. Utána egy évre Békéscsabára szerződtem, majd hívtak a pécsi színházba. Ezt követően behívtak katonának és onnan kerültem a Néphadsereg művészegyüttesébe. Aztán egy kecskeméti vendéjátékunk alkalmával feltűntem a Radó Vili bácsinak, aki leszerződtetett az ottani színházhoz. Színészi pályafutásom következő állomása Szeged volt,

ahol azokban az években a legkiválóbb színészek és operaénekesek fordultak meg. Majd feljöttem Budapestre, nótákat írtam, felfedeztek. Az én életem a színházon belül és a színház körül zajlott. Leszerződtetett engem a Marton Frigyes és a Komlós a Mikroszkóp Színházhoz, azóta itt vagyok. Írom a számokat és bekerültem egy nagyszerű közegbe. Amikor Komlós János meghalt, Marton Frigyes lett az igazgató, majd később ő javasolt engem igazgatónak és így neveztek ki. „Faltól falig igazgatónak” hívtak, mert állandóan bent voltam, mindent én akartam csinálni. Lassan rájöttem, hogy mi tartozik rám, mi nem. 23 év

után, minden szerénységgel elmondhatom, hogy egy nagyon értékes színházat csinálunk. Vidéki fesztiválokra hívnak bennünket, a televízióban sorozatosan nyertük meg a szilveszteri kabarékat. A kor nagy színészeit tudtam szerződtetni, olyanokat mint Ruttkai Éva, Bessenyei Ferenc, Körmendi János, Agárdi Gábor, hogy csak néhány nevet említsek. Ma is kiváló színészek és komikusok lépnek fel nálunk, akiket nem kell bemutatni, mert egy egész ország ismeri őket. Elmondhatom, hogy az utolsó magyar kabaré-játzó színház vagyunk.

– Volt kitől örökölnie tehetségét.

– Valóban. Édesapám bonviván volt, egész addig, amíg jöttek azok a törvények és le nem tiltották. Akkor az OMIKÉ-ben játszott, ahol fellépett a zsidószármazású színészek színe javára. Nagyszerű előadások voltak, de sajnos, vége lett. Ez minden, amit tudok, de az OMIKE mellett most is ott van egy márványtábla, amelyen apám neve is szerepel.

– **Részesült Ön gyerekkorában bármiféle zsidó nevelésben?**

– Sajnos nem, s ezt azért mondom, mert öregkorára az ember elkezd ezen gondolkodni, de én vallásmentes családban nőttem fel. Ez nem volt nálunk téma s nem is volt sok-sok évig, de most megint elkezdek félni attól, amitől manapság félni lehet.

– **Ugye Önt Komlós fedezte fel?**

– Marton Frigyes és Komlós János. Marton fesztiváljában énekeltem egy számot, Komlós ott volt és felfigyelt rám. Mérföldkőként okos ember volt, akitől Hofi Géza is sokat tanult. Mindig azt mondta, hogy rátámaszkodik az eszére. Valahogy én is így vagyok vele, ami nagyon fontos s amit Komlós mindig hangoztatott, hogy a kabaré az egy komoly műfaj. Mikor az emberek kimennek a kabaréból, el kell gondolkodniuk azon, hogy miről is szólt, mi volt a mondanivalója. S mivel az élet tele van szomorúsággal, nyomorúsággal, a szomorúság kézen fogva jár a humorrall.

– **Most arról kérdezném, hogy hol látja a helyét a magyar kabaré történetében? Voltak példaképei?**

– Voltak példaképeim. Először is Alfonsó, az ős-clown. Aztán Horváth Tivadar, a remek előadóművész, Salamon Béla a pesti slemil, Kabos Laci, a maga sajátos dramaturgiájával és természetesen, a felejtethetetlen Kellér Dezső. Úgy érzem, hogyha azt mondjuk hogy pesti kabaré, akkor abba az én 23 éves igazgatásom feltétlenül beletartozik. Ennek jelentőségét én nem taglalom, ezt szépen megírta Molnár Gál Péter is. Mindenki, aki ebben a szakmában dolgozik, akár rendező, akár igazgató, egy picit formál ezen a műfajon. Komlós alatt más volt, az övé inkább az újságíráshoz közelítő, nagyon magas színvonalú, szellemes kabaré volt. Én sokat merítettem a saját színházi életemből is. Operettszí-

nész voltam és táncoskomikus. Annnyit változtattam ezen a műfajon, hogy behoztam énekes és táncos számokat, revüelemeket alkalmaztam. Rá voltunk kényszerítve, mert közben a nagy prózai színházak is elkezdtek már operetteket és musicalokat játszani. Selmeczi Tiborral megírtuk az első magyar musical kabarét, *Kutyák* címmel, a *Macskák* nyomán. Igyekeztünk újítani a mai napig, de rengeteg méltatlan támadásnak és nyomásnak vagyunk kitéve s hát nehéz dolgunk van a mai gazdasági helyzetben is. Szeretem csinálni, van hozzá energiám. Néha azt gondolom, hogy át kellene adni valaki másnak, aki jobban bírja. De a színházadat nem adom fel, játszani, ha rajtam múlik, mindig fogok.

– **Egyik könyvében azt mondja, hogy a kabaré nem lehet kormánypárti.**

– Az igazi kabaré az emberi butaságról, a demagógiáról, a mellébeszélésről szól. Ha ezt a kormány csinálja, akkor nem lehet kormánypárti, ha nem, akkor azokkal áll szemben, akik ezeket a negatívumokat naponta képviselik. A kabaré tulajdonképpen az emberi hülyeségeket röhögteti ki. Ha szellemesen csinálja, rendben van. A kabaré ne legyen részrehajló. A Mikroszkóp semmiképpen nem az.

– **Nemrég alkalmam volt egyik műsorát megtekinteni. Az volt a benyomásom, hogy nagyon igyekeznek pártatlanok maradni, hol ide, hol oda ütnek, szellemesen. Dícséretére legyen mondva, hogy ha vannak is személyes preferenciái, ezek alig vehetők észre a műsorai-ban, s ami a legfontosabb: az Önök, természetszerűleg kevert és vegyes közönsége egyformán és önfeledten tapsol és kacag, tekintet nélkül arra, hogy melyik oldal kapja a fricskákat. S ilyen módon, hál'Istennek, ezeknek a „politikus” műsoroknak sikerül, legalább pár órára elfeledtetni az emberekkel a mai politika borzalmas szembenállását.**

– Nagyon örülök, hogy Ön ezt így látja. Valóban középen áll ez a kabaré. Hiszen egyik számomban azt énekelem, hogy „két énem van énnekem, most élek skizofrénen, egyik énem

kormánypárti, a másik ellenzékiem.” Ez egy ősi Szilágyi Gyuri szöveg, amit átírtam mára.

– **Abból is, amiket mondott, az az érzésem, hogy ma nehezebb kabarét csinálni mint régen.**

– Ez biztos. Nem véletlen, hogy volt olyan kollégám, aki megijedt és ott hagyta nálunk a műsorát.

– **A múltkoriban hallgattam a rádióban egy beszélgetést Önnel s akkor elmondott részleteket az Ember tragédiájából és a Hamletből, de verset is adott elő. A műsorvezető – s én nem kevésbé – megdöbbenve hallgatta, hogy milyen kitűnően mond verset is, prózát is. Nagy kár, hogy erről az oldaláról alig ismert.**

– Nézze, nagyon sajátos közeg, családi színházi körülmények, meg egy bennem bízó rendező kellene, s akkor szívesen adnék elő prózát vagy verset is. De azért hetvenen túl az ember nem akar új dolgokba belekezdeni.

– **Mély benyomást tett rám, amikor elénekelte, igaz, más szöveggel, Feleki Kamill emlékezetes dalát az Állami Áruház című film-ből. Ha nem saját szemeimmel láttam Önt, azt gondoltam volna, hogy maga Feleki énekel. Ragyogóan utánozta. De hát ebbeli képességei iránt eddig sem volt kétségem.**

– Arról énekeltem a kis unokámnak, hogy itt nagyon nagy bűnök vannak az idősebb korosztállyal szemben, és hogy a szegények mennyire kiszolgáltatottak. Ezt a szöveget teljes mértékben én írtam.

– **Szinte minden műsorában vannak utalások a roma és a zsidó kisebbségre. Ezt miért teszi? Nem tart attól, hogy a közönsége túlságosan, hogy mondjam, sztereotipizálja őket? S azért nevet?**

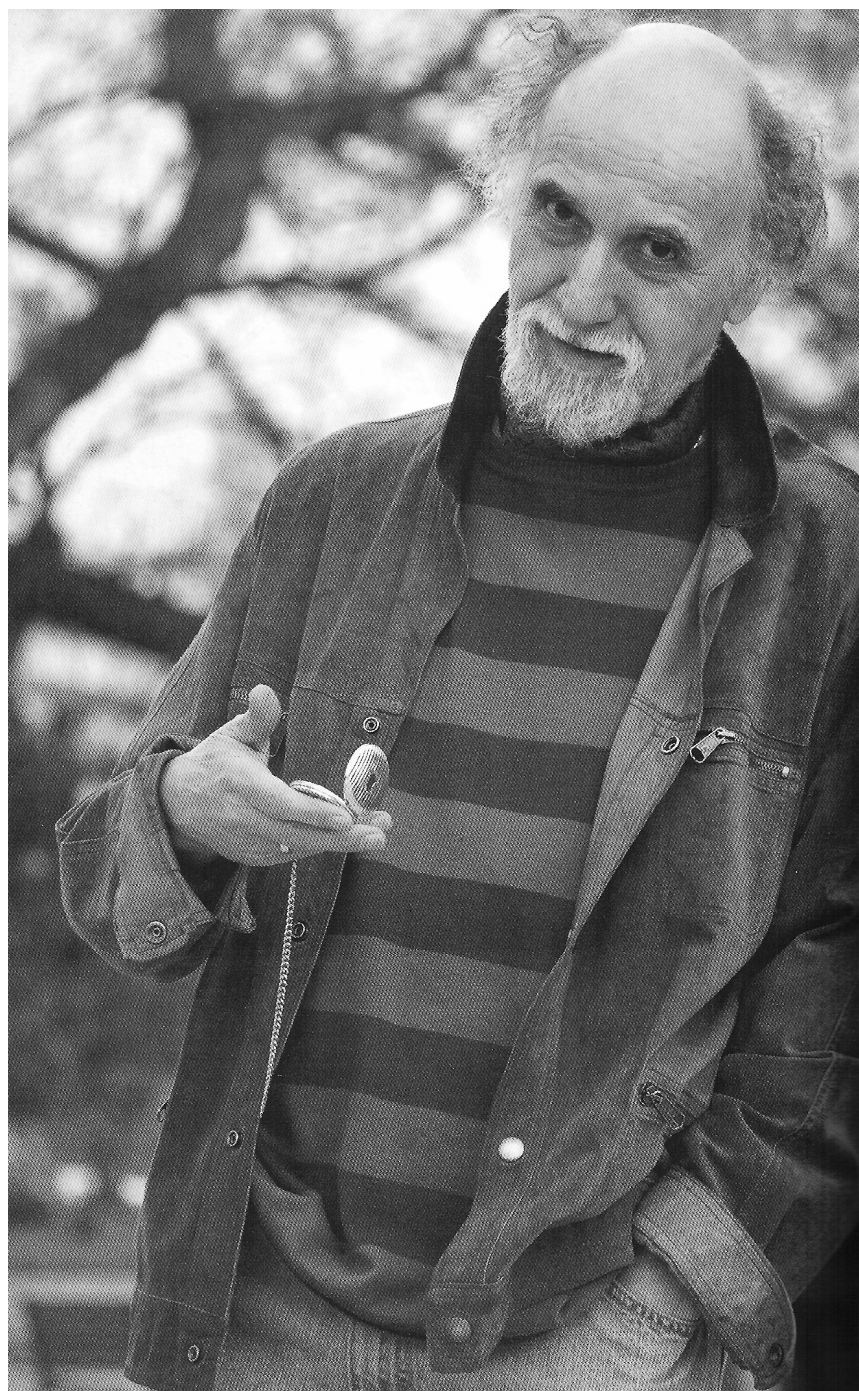
– A közönség pontosan érti, hogy mit akarok mondani. Azt, hogy ami ma Magyarországon van, az túllépett azon a határon, ami ma Európában elfogadható. Ezt a magam eszközeivel, köteles vagyok elmondani.

– **Az Ön műsorai kétségtelenül igen népszerűek.**

– Számomra az a legnagyobb öröm, hogy minőséggel is lehet népszerűnek lenni.

„Gondolkodom, tehát még vagyok”

**Sándor Györggyel beszélget
Várnai Pál**

– A múltkorjában elmeséltem Önnek a telefonon egy Örkény történetet.* Fegyveresek állítanak be valakihez, elviszik egy házba, odaállítják az udvar közepébe, bekötik a szemét és ráfogják a fegyvert. Odarohan valaki és azt mondja: „Elnézést, tévedés, a Kossuth díjakat nem itt osztják”. Ezt hallván Ön megjegyezte: „Te az én emberem vagy”. 2005-ben egy interjúban azt válaszolta egy kérdésre, hogy ha nem kap díjat, az nem Önre nézve megalázó. Ezt azért említem, mert a napokban éppen kitüntetik. Mit jelent ez az Ön számára és milyen díjakat kapott eddig?

– Jászai Mari díjat, Petőfi sajtósza-badság díjat, Karinthy gyűrűt, Magyar Örökség díjat. Most, március 15-én középkeresztet kapok. Ezek el vannak téve, porosodnak. Átvesszem, de nem mutogatom, nem nézegetem őket. Ha ütnek, fogadd el, ha adnak, szaladj el. Nem az az erős, aki adja, hanem, aki állja. Fontolgattam, hogy átvegyem-e a díjat, de Bernard Shawnál olvastam, hogy kitüntetést visszaadni udvariatlanság. Már eleve úgy kell élni, hogy ne érdemeljük ki.

– A mindkettőnk által nagyon kedvelt Karinthy azt mondta, hogy a humorista az az ember, akivel viccelnek. Hadd tegyem most én is ezt. Tudja-e, hogy mi van a hipochonder sírjára írva?

– Nem tudom.

– Hát az, hogy „na ugye”. Pár hete a Spinozában megnéztem az estjét, s visszatért a magyar humorba

* Az interjú 2009 tavaszán készült.

vetett hitem. Önről különben az hírlík, hogy előadóművészek között humorista, humoristák között humoralista. Kinek a nevéhez fűződik ez az elnevezés?

– Ez olyan kafeai helyzet: németek között cseh, csehek között zsidó.

– Elámultam, hogy milyen jó a memóriája. Az elmondott szövegeket könyveiben ellenőriztem s szóról szóra megegyeznek.

– Beszédhíbas voltam, nekem plusz biztonságot ad, ha precízen, pontosan tanulom meg a magam szövegét. Így már biztos nem dadogok. Nyertem egy szavalóversenyt s nekem biztonságot ad, ha megtanulom a szöveget. Így biztos nem dadogok.

– Önt nehéz skatulyába helyezni. Volt szerencsém hallgatni Kellért és Darvas Szilárdot, – Komlós sajnos kimaradt – s hát a maiakat. Sándor György sok mindennek a keveréke: színész, előadóművész, pantomim, kicsit bohócos is, költő, aki szeret játszani, a szavakkal, meg a gondolatokkal. S hát a paradoxonnak is nagy mestere. Valaki „szófacsarásnak” nevezte nyelvi játékait, Zelk meg szópantomimnak. Egyik könyvében olvasom, hogy a legjobb dolgok reggel jutnak az eszébe, a fellépései viszont este vannak. S akkor mi van közben? Most éppen délután beszélgetünk.

– Szalay Károly azt írta rólam, hogy az életben is játszom s a színpadon is természetes vagyok.

– Nem polgárpukkasztó? Néha azt érzem. Vagy csak a bolondot járhatja az emberekkel?

– Amit csinállok, azt nem a pukkasztásért csinálom.

– Ismereteseek az utcai kabaréi. Például, amikor a Burdával sétált fel és alá, egy utcát keresve, megodament emberekhez abszurd kérdésekkel s kapott rájuk abszurd válaszokat. Vagy amikor egyszerűen megszólít ismeretlen embereket. „Egyetért ezzel? Mivel? Ja, úgy már könnyű.” Ilyenféléket. Ehhez a műfajhoz sok önbizalom kell.

– Hát, az pedig nem nagyon van. Néha túlteng, de inkább a kisebbség dominál. Valami bolondéria

elkapja az embert hirtelen, s akkor már tehetetlen vagyok magammal szemben.

– Lehetek szemtelen? Egy humoristánál biztos nincs valami egészen rendben a fejben?

– Hát hogyne, biztos. Nyilván sokkal okosabbnak tűnök fel, mint amilyen vagyok. Az én közönségem mindig intelligensebb, felkészültebb és én csak kínai akupunkturás módszerekkel keltem fel bennük a humorérzéküket, asszociációs vehemenciájukat.

– Kedveli az aforizmákat is. Politikai utalásai is vannak. Egyiket megemlíteném. Azért vannak pozitív eredmények is. Itt van például... és még sorolhatnám.”

– Ez zsidó folklór. Egy hazugság az egy, két hazugság az kettő, de három: az politika.

– „Ízléstelen, ha valaki sohasem unalmas.” Mélyen egyetértek.

– Gyönyörű. Ez egy piarista tartományfőnök, Jelenits István könyvének Auden-mottójából való. Ő a lelkiatyám, egy fantasztikus, nagyon művelt ember, akinek rengeteget köszönhetek. Tőle kaptam Székely Magda Ítélet című kötetét is, melyben Magda egy ószövetségi próféta érzékenységgel írja, hogy „Magam vagyok az utolsó ítélet, mert nem bocsáthatok meg azok nevében, akiket elgázostottak.” S eljut egy belső békéig. „Alig valami dönti el, hogy ide vagy oda. Kis mozgulatok súlytalanság állapota. Alig valami, ki a bátor és ki a gyáva, honnét mégis a helyzetek végső világossága.”

– Sokan emlékeznek még hetvenes évekbeli fellépéseire az Egyetemi Színpadon, ahol egy akkori-ban ritka hangot ütött meg, ellenzéki vagy kritikai hangokat.

– Ez nagyon jó kérdés, mert tényleg zarándokoltak az estjeimre az emberek és összenéztek, hogy én még szabdalbon vagyok. Egyszer egy előadásomon összetettem a kezem, mintha már bilincsben lennék, mintegy kérve az embereket, hogy ne tapsoljanak, mert elvihetnek. Ezzel együtt nem szeretném, ha az maradna meg belőle, hogy „de megmondta.” Inkább a tartalma, az örök embersége maradjon meg az emlékezetben. Nem az én erényem se nem az én szégyenem, ha ma aktuálisabbak írásaim,

mint akkor. S ugyanez a helyzet Örkényel is, anélkül, hogy hasonlítanám magam hozzá.

– Ön Karinthy, Örkény, Ionesco, Mrozek hagyományát folytatja. Ami megkülönbözteti Örkénytől, az például a szokatlan asszociációk, a nyelvi játék. Ahogyan kifacsarja, megfordítja, kifordítja a dolgokat („minden másképp van”), az meg Karinthyra emlékeztet.

– Ön egy roppant érzékeny ember és hálát adok az Úristennek, hogy összeakadtunk.

– Kedves, hogy ezt mondja. Van egy ilyen szösszenete is: „Nem kapok boldogságot a méretemre.” Szokatlan képzettársításai vannak. De hát ez a művészet.

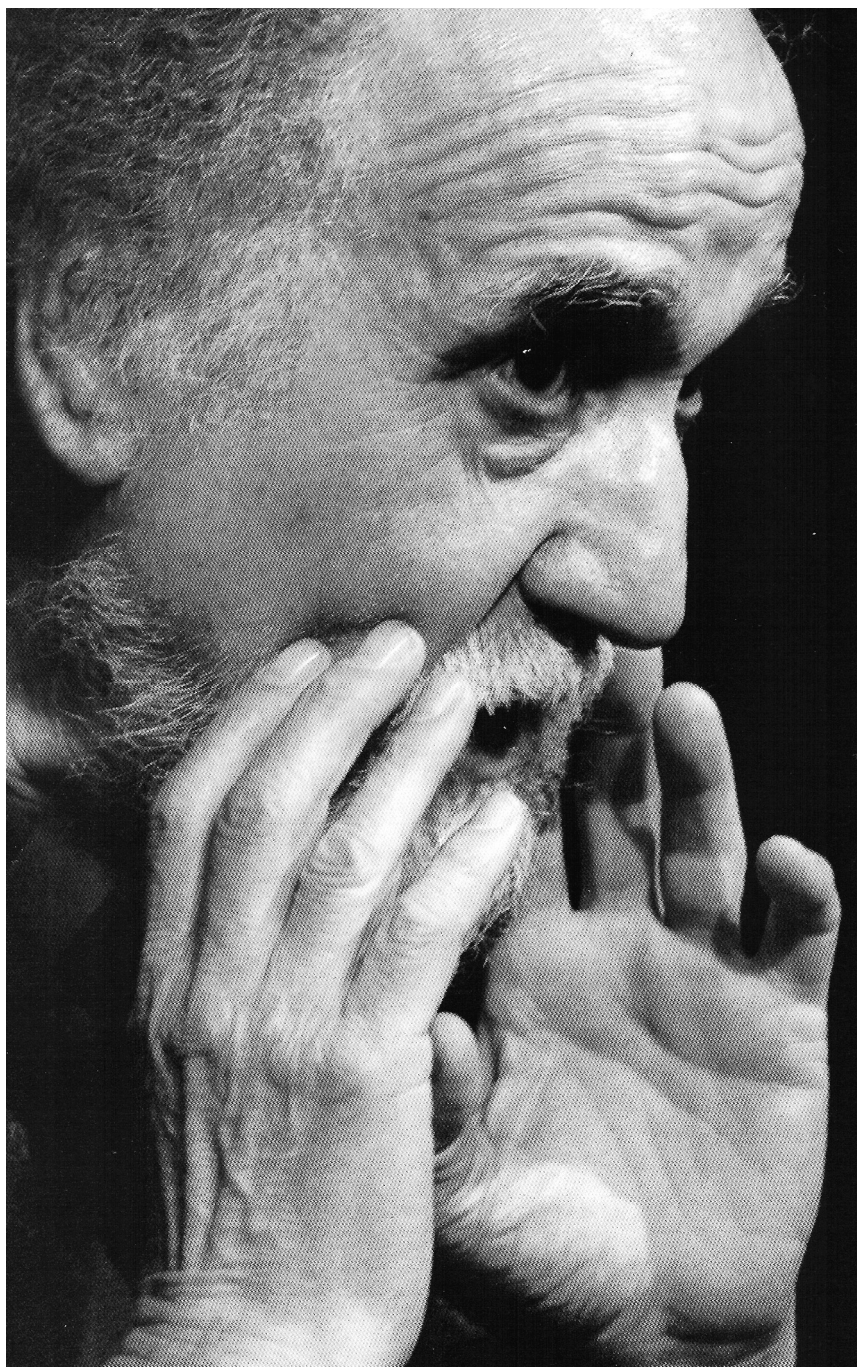
– Ösztönös vagyok. Ez azért elég jó poén, amin nevet a közönség. Van benne – akaratlanul – egy altesti utalás is. (Ez az Arany János féle „akarta a fene”). Karinthy egy félfeudális, urbanizálódó világban alkotott s mégis, szinte már mindent elérte előlünk. Ma kissé háttérbe szorul, mintha Rejtőről több szó esne manapság..

– Szegény Rejtő, aki a munkaszolgálatban megírta a saját sírfeliratát. De beszéljünk megint a jelenről. Szeretném, ha beszélne egy kicsit katolicizmusáról.

– Sejtettem, hogy nem kerülöm el. Vártam a kérdést.

– Pár év előtt egy interjúban azt kérdezi Öntől Elek István, hogy milyen érzés zsidó létére katolikusnak lenni. Válasza meglepő volt: katolikusként lett igazán öntudatos zsidó. Megint egy paradoxon. Hogyan jutott el idáig?

– Kezdem az elejétől. Vad kommunista nevelést kaptam: Rákosi Mátyás gyermekotthon, Gorkij orosz iskola, Braun Éva KISZ szervezet. '56-ban kommunista plakátokat ragasztottam, mert egy kommunista lánynak udvaroltam. Édesanyám egy mezei kistisztviselő volt a budapesti pártbizottságban, amelyből semmi előnye nem származott. Még egy lakótelepi lakást sem hagyott rám. Ő már a háború előtt is kommunista volt, munkások között forgott, látta a társadalmi igazságtalanságokat. S a '44-es tapasztalatok még jobban megerősítették meggyőződésében. Édesapámat négyéves

koromban láttam utoljára, mert munkaszolgálatra kötelezték. Ha már a témánál tartunk, Radnótit időnként meg akarják lovagolni, véleményem szerint egy szerencsétlen és eltorzult, mondjuk álliberális oldalról. Mert az akkori és mostani helyzet semmiképpen sem összehasonlítható.

– Fanni, Radnóti özvegye a kezdetől ragaszkodik ahhoz, hogy Radnótit nem zsidósága miatt ölték meg. De hát miért, ha nem azért?

– Mégis szerencsétlen dolog, hogy egy esetleges változásnál megint fa-

sizmust vizionálunk, ahol a Radnóti-val azonosuló zsidó származású embereknek rettegniük kell. Nem kell. Ha valakivel azonosulni tudok, ő az, aki őszintén zsidó, őszintén katolikus, őszintén magyar és őszintén szelíd.

– Pár éve egy jobboldali lapban valaki azt írta Radnótiról, hogy származása ellenére jó hazafi volt. Ehhez mit szólna?

– Ez borzalmas. A költő Lászlóffy Aladár írja: „Összefognék, ha lenne kívül.” A szélsőséget nem lehet vállalni. Föld, föld című könyvében Márai meg-

jegyzi, hogy a szélsőségeknek nem volt nagy táptalaja Magyarországon.

– Hát ebben nem vagyok biztos. Nézzen csak utána, hogy a nyilas párt hány szavazatot kapott annak idején.

– Szép Ernő is siheder nyilasokról ír az Emberszagban

– Tudjuk, mit műveltek ezek a sihederek.

– Édesanyámmal '44-ben a Molnár utcában voltunk, az akkori Ferenc József híd lábánál. Anyám bekötötte a fejét, hogy kevésbé derüljön ki a zsidósága. Volt valamilyen erdélyi menlevele, s engem, a rettegő hatéves fiút a többiek szórakoztatására az egyik nyilas suhanc odaintett magához, és azt kérdezte: – Milyen katona lesz belőled?

– S nem felelte, hogy anyám-asszony katonája? Meg kell, hogy mondjam, amikor említettem közlő interjúnkat, többen összeráncolták a szemöldöküket.

– Túl leegyszerűsített képlet, hogy engem jobboldalnak képzelnek. Bizonyos értékekben hiszek, de csak addig adom a nevemet alakzatokhoz vagy személyekhez, amíg úgy érzem, ők is azt képviselik, védelmezik.

– Azt beszélük, hogy a rendszerváltás után tárt karokkal fogadta Önt a jobboldal.

– Most mondtam, hogy én nem oldalak szerint lépek. 1990-ben azt hittem, hogy elég a tehetség, nem kell ide-oda állni.

– Azt is szokta mondani, hogy a híd szerepét szeretné betölteni a két oldal között.

– Most is azt próbálgatom, ha néha bele is rokkannok, de azt látom, hogy csak jóakarató emberekkel lehet. Az engesztelhetetlenekkel nem. Nyilván Önben is van egy őszinte, mélyről jövő zsidó érzés. Félretette a velem szembeni előítéleteit, eljött az estémre és boldog vagyok, hogy beszélgetünk és megismerhettem egy ilyen embert.

– Megint idézek az interjúból: „az antiszemitizmus a legnagyobb bűnök egyike, azért nagyobb bűn, ha olyasvalakire ráfogják, aki ártatlan ebben.” Egyetértek, csak hát az ú.n. antiszemitázás még nem vezetett se pogromhoz, se Auschwitzhoz. Ha ma valaki antiszemitizmus-

ról beszél (jogosan vagy jogtalanul) a válasz rögtön az antiszemitázás. De hát miről beszélünk? Az utóbbi időben majd minden ismerősömet lezsírázták.

– Ha valaki őszintén fél az antiszemitizmustól, annak pontosan az ellenkezőjét kellene tennie, mint amit, sajnálatos módon fegyverként, világnézetű különbségként hozzávágunk. De mindkét fél szélsőségei hibásak ebben.

– Mi lenne az ellenkezője? És mit kezdene Ön azoknak a félelmével, akiknek van történelmi emlékeztük?

– Örülök, hogy anyukám nem érte meg az ú.n. rendszerváltást. Vagdaloznak és játszanak, olyan dolgokkal, amelyeket a Kádár-Aczél időkben elfojtottak. Változatlanul a kibeszélésnek és a párbeszédnek a híve vagyok, és biztos vagyok benne, hogyha két jól felkészült, jóakarátú, alázatos ember találkozik, akkor szót értenek egymással.

– A már többször idézett interjúban sajnálkozik azon, hogy nincs egyetértés a két oldal között. Szeretné, ha ezek is, azok is, elfogadnák.

– Borzasztó ez a mérceklés. Világéletemben magányos farkas voltam, egy szabad ember. A társadalom annyira átpolitizálódott, annyi az előítélet, az indulat, a gyűlölet, hogy „ki néma volt, netán csak lelkesedni rest, már azt is gyűlöltek, akár a pestisest.” Úristen! Ezt már én a mára vetítem?!! Azért, mert én az újszövetségi Istent hiszem és Jézusról egy kicsit más a véleményem, mint ami a hivatalos zsidó vallás szerint, azért én még letagadhatatlanul zsidó vagyok. Mégse jelenteném ki egyértelműen, hogy ki lehetne sajátítanunk fokozott érzékenységünket, humorérzékünket, verbalitásunkat, gyors felfogó képességünket. Én egy zsidó ember vagyok és maradok életem végéig. Attól, hogy katolizáltam, még nem lett egyenebb az orrom s nem lettem szőke és kékszemű. Az új és ószövetség együtt van. Sok hülye szélsőjobbista teória van erről is, iszonyatos. Hogy még az Újszövetség is a zsidók leleménye. A magyarságnak viszont a nyugati mellett van egy ázsiai, keleti hagyománya

is, amely elkorcsosult, pedig sok mindent lehetne tőlük tanulni: bölcsességet, kultúrát. Megint hivatkoznék Radnótira, aki a Komlós Aladárnak címzett, sokat idézett levelében megtagadja, hogy harmadrendű zsidó írókkal együtt szerepeljen. Naplójából az is kiderül, hogy hozzá a katolicizmus szelleme állt a legközelebb. Azt is mondanám, hogy egyfajta zsidó érzékenység is kell a katolikusság lényegének a ráérzéséhez. És ott van hajdani barátom, Pilinszky, aki a csodálatos KZ oratóriumot írta, s akit a Nobel díj átvételekor Kertész Imre is idézett.

– Feltennék két egészen más jellegű kérdést: Mit gondol a humor mostani szerepéről? Mennyiben más a funkciója, mint a Kádár rendszerben volt? Vagy akár Nagy Endre korában, aki kormányt is tudott bukztatni.

– Ma lényegesen nehezebb humoristának lenni. Kellérnél még a köztiszteletnek, a csendnek, a függönyfogásnak, az összenézéseknek is súlya volt. Most az értelmiség szanaszét van, indulatok feszülnek. A média elbutította a közönséget. A fiatalok se Karinthyt, se Rejtőt nem ismerik. Türelmetlenség, idegesség, erőszak, előítéletek dominálnak. Humor csak sima, nyugodt pillanatokban létezhet. Itt mindenkinek sajátmagával lenne feladata. De én nem másra mutogatok, magamban is lenne tisztázni való. Nagyon szeretnék zsidó tudattal és érzékenységgel élni. Ha a legkisebb antiszemita vagy embertelen dolgot tapasztalnék, elbődülnék. De felhasználják és játszanak a kis zsidók félelmével, fügefalevélként használják azt. Bezzeg a szovjetek Izrael ellenes politikáját sok zsidó értelmiségi támogatta, most meg felfedezték magukban a zsidót.

– Kérdezni jöttem és nem vitatkozni. De annyit hadd mondjak, hogy Ön se eléggé gyakorolja, amit mások, így a liberális írók szemére hány, hogy tudniillik nem próbálják azonosulni. De maradjunk a humornál. Az Ön humorát intellektuálisnak szokták nevezni. Mit jelent ez? Hát nem ilyen a humoristák többsége? (hát nem)

– Ma nehéz lenne megírni, például, az Így írtok ti-t, mert az emberek nem ismerik az eredeti műveket, és így nem derülhet ki, hogy kikről írta Karinthy a paródiáit.

– Akkor Ön kikhez szól? A szerencsés kevéshez?

– Nem is olyan kevés az. Vidéki felépéseimre több százan jönnek. Generációk nőttek fel a humoromon, idéznek, megállítanak az utcán.

– Ahogyan Ön is őket. Mit gondol, a humornak ellenzékinek kell lennie, vagy lehet pártatlan?

– Én nem aktualizálok, inkább beletrafálok a dolgokba. Egy humorista ne legyen agit-propos.

– Ugye színésznek készült?

– Igen, de kirúgtak a főiskoláról, és akkor teremtettem meg a jelenlegi műfajomat. Eleinte Karinthy, Tucholskyt, Mrozeket mondtam, majd elkezdtem a saját szövegeimet írni és előadni. Sokáig az író volt bennem az erősebb. Akkor még nem tudtam jól előadni. Azt mondják, hogy most vagyok a csúcson. Valahogy az írás és az előadás most találkozik bennem egymással. Egy ideig a Magyar Nemzet magazinjában publikáltam. Most, hogy 71 éves vagyok, már csak a színpadnak írok.

– Karinthyval szólva, az írás elrepül, a szó megmarad.

– Ez gyönyörű. Avar János mondta egyszer, hogy vigyázzak, hogy mit mondok, mert az írás elrepül, a szó pedig megmarad, mert felveszik.

– Ez nagyon szellemes. Végeztül arról kérdezném, hogy hogyan lett ifjú kommunistából a mai Sándor György? Hiszen fiatal korában hitt a kommunista eszmékben vagy inkább a propagandában.

– Bennünket a szovjet csapatok szabadítottak fel. Ahogyan anyámban, bennem is erős volt az igazságérzet. Amikor pedig azt tapasztaltam, hogy milyen szörnyű dolgok történnek az eszme nevében, kötelességemnek éreztem, hogy fellázadjak. 1978-ban katolizáltam, hívő lettem, ami zsidóként nem voltam. Zárszóként még annyit mondanék, hogy 45 éves pályafutásom alatt mindig ugyanazt az értékrendet képviseltem. Nem én változtam, a világ változott meg körülöttem.